De Houten Pomp. A.R. Caricaturistisch Weekblad

Koos van Weringh

bron
Koos van Weringh, *De Houten Pomp. A.R. Caricaturistisch Weekblad*. De Engelbewaarder, Amsterdam 1977

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/weri001hout01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

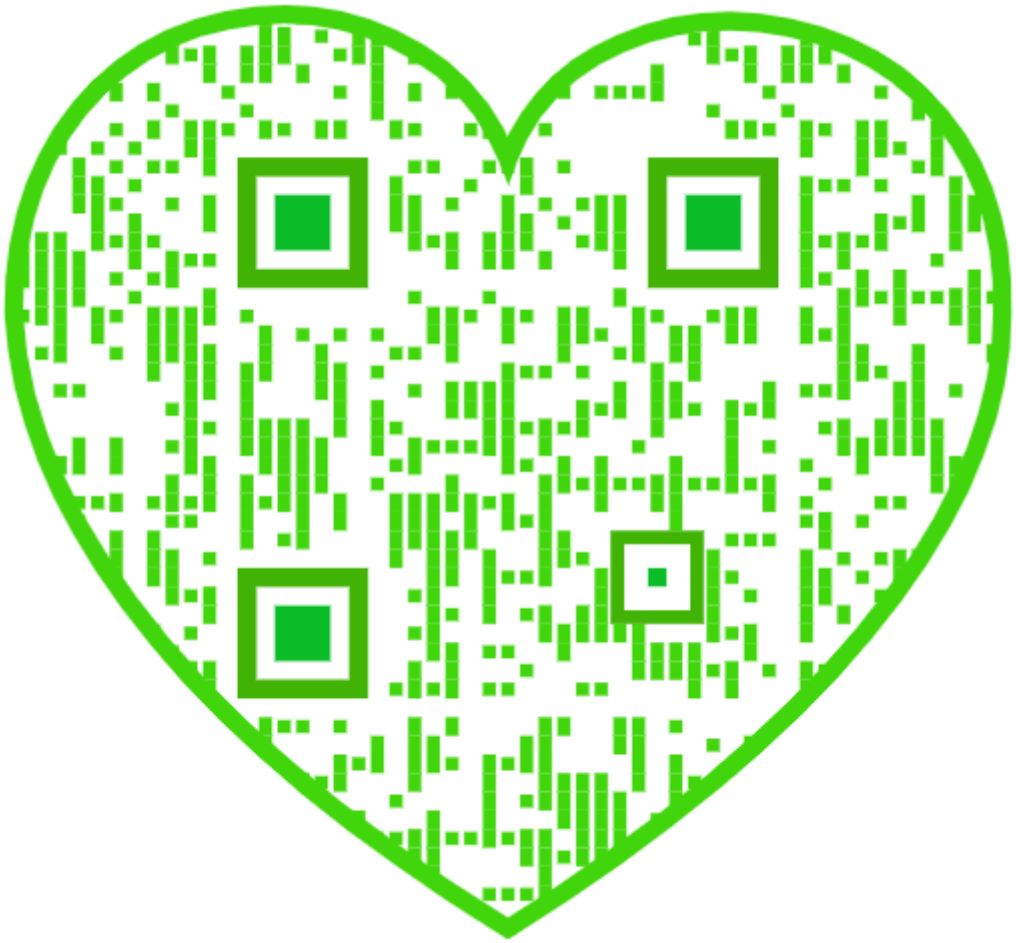

Woord vooraf

Dit boekje tracht een indruk te geven van een blad, dat van september 1922 tot april 1930 in Nederland verscheen: ‘De Houten Pomp, A.R. Caricaturistisch Weekblad’, een poging van een groepje anti-revolutionairen zich op het gebied van de politieke karikatuur te wagen. Vooral omdat het niet of nauwelijks bekend is, is het van belang de aandacht er eens op te vestigen. Tenslotte maakt ook dit blad deel uit van de Nederlandse persgeschiedenis. Van verschillende kanten heb ik de nodige hulp ondervonden. Hein Kray, de tekenaar van het blad, stelde materiaal ter beschikking en was bereid op vele vragen antwoord te geven. Dat iemand op 75-jarige leeftijd nog over zo'n geheugen kan beschikken is een plezierig vooruitzicht. Voor de gegeven informatie ben ik hem zeer erkentelijk.

De jaargangen van het blad heb ik lange tijd mogen lenen van het Provinciaal Museum van Drenthe te Assen. Ook daarvoor zou ik graag mijn dank willen betuigen.

Dat Esther Cohen van Het Nederlands Persmuseum weer de helpende hand heeft geboden ligt min of meer voor de hand. Dat geldt ook voor Jan Allersma, die nooit te beroerd is enige inspanningen te verrichten als het gaat om het opsporen van materiaal. Jan Kuijk heeft de nodige aanvullingen op en verbeteringen van het manuscript voorgesteld. Zij weten, dat ik hun hulp, kritiek en aanmoediging zeer waardeer.

Dat Wineke het manuscript heeft getikt lijkt vanzelfsprekend, maar is het niet.

Amsterdam, maart 1977
Koos van Weringh

Inleiding

In de inleiding tot een geschrift wordt meestal een antwoord gegeven op de vraag ‘hoe men ertoe gekomen is’. Deze inleiding zal daarop geen uitzondering vormen.

Na de verschijning van mijn boek over Albert Hahn in november 1969 kwam ik in contact - hoe weet ik niet meer - met Hein Kray, de tekenaar van het blad, waarover in dit boekje iets zal worden verteld. In een uitvoerig gesprek hadden wij het over de verschillen in aanpak tussen De Notenkraker, al vanaf 1907 actief en dus met meer ervaring en De Houten Pomp, een blad dat slechts 7½ jaar heeft bestaan. De discussie ging vooral over de vraag of er verband bestaat tussen maatschappij-opvatting en politieke karikatuur. Dit naar aanleiding van de volgende passage uit het boek over Hahn: ‘Op maatschappelijke veranderingen gerichte groeperingen maken meer gebruik van politieke tekenaars dan conservatief gezinde groeperingen. Een autoritair-hiërarchische visie op de samenleving laat weinig of geen ruimte voor de kunst van de ontmaskering: structuren dienen in die visie gehandhaafd en sociale afstanden bewaard te worden. Het is geen toeval - om één voorbeeld te noemen - dat de anti-revolutionairen in Nederland niet tot een eigen karikatuur zijn gekomen. De in de jaren twintig ondernomen poging met De Houten Pomp is op een mislukking uitgelopen. De behoefte van de anti-revolutionairen de maatschappij te veranderen was niet aanwezig’ (blz. 14).

Enige tijd na het gesprek met Kray - in zijn woon- en mijn geboorte-plaats Zuidlaren - ontving ik een brief waarin hij nog eens op de zaak terugkwam. Voor Albert Hahn heeft hij, zoals hij schrijft, een artistieke waardering en hij acht de tekenaar van De Notenkraker een oprechte man, voor wiens standpunt hij begrip heeft, maar dat niet het zijne is. Hahn is zeer eenzijdig en bepaald kwetsend waar hij het christelijk geloof aanvalt, zijn oordeel is voor een christen onaanvaardbaar, meent de tekenaar van De Houten Pomp. Kray's blad streed voor andere beginselen, maar met evenveel overtuiging als Hahn voor de zijne. ‘Ik ben het niet met u eens (pag. 14) dat de poging van De H.P. op een mislukking is uitgelopen, omdat er geen behoefte was de maatschappij te veranderen. U hebt gelijk in zoverre die verandering van andere aard was, niet zo zichtbaar, maar door het in praktijk brengen van het geloof in de politiek, eerlijk en oprecht naar God het van ons vraagt’ (brief van Hein Kray, 11 januari 1970).

Sinds die tijd is het steeds mijn bedoeling geweest nog eens over De Houten Pomp te schrijven. Weliswaar heb ik in 1969 geschreven, dat het met dat blad ‘op een mislukking is uitgelopen’, maar toen is verder niet uitgelegd, waarom dat het geval was. Dat is ook niet gedaan door Cou-

vee, die in 1958 in zijn boekje *Paraat per Prent* hetzelfde oordeel uitspreekt (blz. 5; de bibliografische gegevens staan achterin). Later heb ik mij gerealiseerd, dat het bij zo'n enkele uitspraak niet kan blijven. Voor een oordeel is meer nodig. Is een blad mislukt, omdat het slechts 7½ jaar heeft bestaan en geen achttien zoals het rooms-katholieke blad De Roskam of 29 zoals De Notenkraker? Een dergelijke uitspraak zou waarschijnlijk niemand graag voor zijn rekening nemen. Wat dan wel?

Bij het doorbladeren van De Houten Pomp is mij destijds, aan het eind van de jaren zestig dus, vooral opgevallen dat zo weinig gekarikaturiseerd werd. Politiek en politici werden niet of nauwelijks gehekeld, op de hak genomen of belachelijk gemaakt, laat staan ontmaskerd, zoals in De Notenkraker vaak het geval was. Laten we even aannemen, dat die indruk van toen niet veranderd is, betekent dat dan ook dat bij de anti-revolutionairen van toen niet de behoefte aanwezig was de maatschappij te veranderen? Dat lijkt mij nu zeer de vraag. Het probleem is zo te simpel gesteld.

Het grote verschil tussen De Notenkraker en De Houten Pomp is vooral terug te voeren tot de plaats, die de groeperingen, waartoe zij behoren, in het politiek-maatschappelijke bestel innemen. De karikatuur van De Notenkraker was die van een groep, die in de maatschappij nog nauwelijks erkenning had gevonden. De beweging had vele duizenden aanhangers, liet zich bij monde van meeslepende sprekers als Pieter Jelles Troelstra regelmatig en luid horen en beschikte over kunstenaars, die mooi op papier konden krijgen wat er allemaal in deze wereld niet deugde, maar het was en bleef voorlopig nog ‘de verbeelding aan de macht’. Het deelnemen aan die macht, het uitoefenen van invloed op te nemen beslissingen was er nog niet bij. De karikatuur kon scherp en aanvallend zijn, omdat er weinig te verliezen viel.

Bij de anti-revolutionairen lag dat anders. Zij beschikten weliswaar niet over de absolute macht in Nederland, maar konden niettemin een belangrijk stempel drukken op de gebeurtenissen. Zij betekenden al iets. Zij hadden een eigen universiteit. Eén van hun leiders - de grootste die ze ooit hadden - had in 1903 met zijn anti-stakingswetgeving belangrijke beperkingen aangebracht in de bewegingsvrijheid van bepaalde groepen werknemers. De anti-revolutionairen hadden het mee voor het zeggen. Ook in de jaren twintig. Van elk kabinet in die periode maakten zij - evenals trouwens de rooms-katholieken - deel uit: Ruys de Beerenbrouck, Colijn, De Geer en opnieuw Ruys de Beerenbrouck. Eén van de meest op de voorgrond tredende figuren in die tijd is Colijn, die als partijleider, minister of minister-president steeds merkbaar aanwezig is. Hij heeft de rol van Abraham Kuyper overgenomen, ook als karikaturale kop van Jut voor de oppositie.

De functie van bladen als De Houten Pomp en De Roskam is dus een

andere dan die van De Notenkraker. Zij vallen de macht niet aan, maar moeten die eerder tegen de aanvallen van anderen in bescherming nemen en verdedigen. Hun speelruimte is veel geringer. De anti-revolutionairen hebben jarenlang gevochten voor erkenning en hun eigen plaatsje onder de zon. Moeten zij degenen die nu die verkregen macht naar buiten vertegenwoordigen weer van hun voetstuk halen door middel van karikatuur? Bij een oordeel over De Houten Pomp dienen deze vragen in de beschouwing te worden betrokken.

Hoe stellen de anti-revolutionairen zich op, welke onderwerpen worden wel en niet door hen behandeld? Wat willen zij met de karikatuur? Deze en nog andere vragen legde ik begin 1976 voor aan Hein Kray. Tussen ons ontstond een briefwisseling over de 'voorwaarden' waaronder hij bereid zou zijn mee te werken door mij bij hem aanwezig materiaal te verschaffen. Die medewerking zou ik kunnen krijgen als ik zo objectief mogelijk de feiten zou laten spreken. Over zijn werk aan De Houten Pomp schrijft hij: 'Ik heb dit altijd gezien als een goede strijd voor een goede zaak in de kracht van God. En zou het in één woord ellendig vinden, als dit door een historisch overzicht werd afgekraakt als "onzindelijk" zoals men nu zegt' (brief van Hein Kray, 27 februari 1976).

In het volgende wil ik proberen een indruk te geven van dit Anti-revolutionair-Caricaturistisch weekblad', dat betrekkelijk onbekend is gebleven. Zelfs mensen die goed op de hoogte zijn van de geschiedenis tussen de - tot dusver - beide wereldoorlogen, blijken vaak niet van het blad gehoord te hebben. Uit die periode zijn vooral bekend de tekenaars van De Notenkraker, De Groene Amsterdammer en De Telegraaf: George van Raemdonck, Funke Küpper, Tjerk Bottema, Albert Hahn jr, L.J. Jordaan en Louis Raemaekers. Het geschrift is in twee gedeelten opgezet. In het eerste wordt een overzicht gegeven van de oprichting en het einde van het blad, waarin tevens iets wordt verteld over de medewerkers en de waardering, die zij links en rechts met hun arbeid hebben geoogst.

Het tweede gedeelte laat zien wat voor blad het was. Wat stond erin? Wat doen de anti-revolutionairen met de karikatuur?

Aan het slot van deze inleiding is een opmerking over de spelling op zijn plaats. Karikatuur wordt door mij steeds met een k geschreven, behalve als het om een citaat gaat, waarin de c voorkomt. In de citaten heb ik geen verandering in de spelling aangebracht. In de jaren zeventig mag best geweten worden hoe men vijftig jaar geleden met de taal omsprong. Als in de tekst als vindplaats alleen een datum genoemd wordt (bijvoorbeeld 15 maart 1924) dan wordt naar het betreffende nummer van De Houten Pomp verwezen.

Van oprichting tot ondergang

In de loop van de maand september van het jaar 1922 verschijnen in verschillende anti-revolutionaire kranten, zoals De Standaard en de Nieuwe Haagsche Courant, advertenties van drukkerij Veritas te Zwolle. Aangekondigd wordt de aanstaande verschijning van een ‘caricaturistisch-critisch weekblad’. De naam van het blad zal zijn: *De Houten Pomp*. Ook in berichten in de pers wordt melding gemaakt van de komende uitgave. Zoals de socialisten over De Notenkraker en de rooms-katholieken over De Roskam beschikken, zo zullen op 16 september 1922 de anti-revolutionairen voor het eerst een voor hen nieuw wapen in de politieke strijd in stelling brengen. In de Nieuwe Haagsche Courant wordt meegedeeld, dat de redactie zal bestaan uit ‘mensen die in onzen kringen zeer goeden naam hebben. Om den aard van het blad kunnen deze namen echter minder goed worden genoemd’.

De Notenkraker van 16 september heeft de advertentie overgenomen en reeds van enig commentaar voorzien. Dat belooft een zware concurrentie, zo wordt, zonder twijfel ironisch, opgemerkt. Gedachtig aan Colijn's functie bij de ‘Koninklijke’ voegt het socialistisch blad daaraan toe: ‘Of het een petroleumpomp is, vermeldt het prospectus niet’. Ook de tekening in de advertentie wordt meteen al kritisch bekeken: ‘Men lette op den zesvingerigen reclame-maker!’

Op zaterdag 16 september verschijnt inderdaad een nummer: het eerste proefnummer. Na nog twee proefnummers begint op 6 oktober de eerste jaargang. De prijs bedraagt aanvankelijk f 1,- per kwartaal (abonnees op De Standaard f 0,75), terwijl een los nummer één dubbeltje kost. Later moet f 1,25 per kwartaal worden betaald.

Het eerste, wat de redactie doet is uitleggen wat het blad wil. Daarbij wordt vooral aandacht besteed aan de vraag - ‘wellicht onder “onze menschen” gesteld’ - of een humoristisch-satiriek orgaan wel te rijmen is met de anti-revolutionaire of christelijk-historische beginselen. De redactie beantwoordt die vraag niet zelf, maar haalt een lang stuk aan van de twee jaar eerder overleden leider der anti-revolutionairen, Abraham Kuyper. In 1909 had deze een brief geschreven, als inleiding tot een door Van Holkema en Warendorf te Amsterdam uitgegeven bundel, *Dr. A. Kuyper in de Caricatuur*. Het woord van ‘Abraham de Geweldige’, van wie reeds in het eerste proefnummer van het nieuwe blad een door Hein Kray getekend portret is opgenomen, is dan nog wet bij de anti-revolutionairen.

In 1909 schrijft Kuyper onder meer: ‘Er is zooveel “costelijk mal” in ons menschelijk leven, en bijna in ieder persoon, dat we den gullen lach

HALF SEPTEMBER
verschijnt bij de „Drukkerij Veritas" te Zwolle
het caricaturistisch-critisch Weekblad
DE HOUTEN POMP
Abonnementsprijs: f 1.00 per kwartaal, franco per post of door
middel van den Boekhandel. - Vraagt gratis proefnummers

Koos van Weringh, ***De Houten Pomp. A.R. Caricaturistisch Weekblad***

ter correctie van zooveel menschelijke dwaasheid niet kunnen missen.
Hoog-theologisch zal ik dit niet ophalen, maar ik moet er toch iets van zeggen. In de Schrift wordt ons meer dan eens gezegd, dat de heilige God spot en *lacht* met de dwaasheid, die uit ons zondig bestaan opdoemt. Fijne ironie geeselt in Psalm en Profetie keer op keer de zondige verhoudingen die zich in 't leven afteekenden. En als Jezus de Pharizeeën striemt, is er in zijn snerpend woord meer dan eens een teekening, die, met fijne stift in beeld gebracht, een snijdende caricatuur zou uitgeven'. Kuyper merkt verder op, dat de karakatuur een ernstige roeping heeft en dat hij het altijd heeft betreurd 'dat in ons land de caricaturisten aan één kant stonden'. Onder de calvinisten is de man nog altijd niét opgestaan. De eenzijdigheid heeft de karikatuur bij ons in diskrediet gebracht, meent hij. 'Natuurlijk *overdrijft* de caricatuur, maar juist door dit overdrijven ontdekt ze soms iets in uw doen en laten waar ge zelf minder op gelet hadt. En wie daar oog voor heeft trekt er voordeel uit, en leert van zijn bespotters'.

Beschermd door deze uitspraken van de betreurde en nog zeer vereerde leider durft de redactie haar werk beginnen. Waarom heeft men de naam De Houten Pomp gekozen? Ook bij het antwoord op die vraag wordt elke indruk vermeden, dat met de verschijning van dit blad de weg naar de nieuwlichterij wordt ingeslagen. De naam heeft 'een diep historischen zin, die bijzonder zich eigent aan het opzettelijk bedoelen der anti-revolutionaire politiek'. De redactie verwijst daarbij uitdrukkelijk naar het eerste artikel van het program van beginselen van de anti-revolutionaire partij. In dat artikel wordt gesteld, dat de anti-revolutionaire of christelijk-historische richting de grondtoon van ons volkskarakter vertegenwoordigt, 'gelijk dit door Oranje geleid, onder invloed der Hervorming, omstreeks 1572 zijn stempel ontving'. Dat verwijst naar 'het bange en blijde jaar 1572. Naar de zegepraal der Geuzen'.

Voor de anti-revolutionairen is dat jaar van meer dan symbolische betekenis. Hun jaartelling begint daar en zij gedenken dat steeds. In 1872 komt op 1 april het door Kuyper opgerichte en geredigeerde dagblad De Standaard voor het eerst uit.

350 jaar na Den Briel houdt Colijn, Kuyper's opvolger, op 13 april 1922 een deputatenrede, waarin ook hij verwijst naar die Geuzentijd. Hij roept een passage in herinnering van Busken Huet uit *Het land van Rembrand*, waarin over 'houten pompen' gesproken wordt. Het geschut van de watergeuzen werd namelijk door de Spanjaarden minachtend 'houten pompen' genoemd. Uit dit wapen zou, zoals Busken Huet opmerkt, 'het saluutschot der Noordnederlandse onafhankelijkheid klinken' (deel II, blz. 24). Omdat de anti-revolutionaire partij de pretentie *heeft*, dat zij de geest van de Geuzen vertegenwoordigt is De Houten Pomp dus een juist

gekozen naam, meent de redactie. Als motto worden nog twee regels uit het eerste nummer van De Standaard gekozen:

> Vlak tegen het begeerde
> En door het vlak verkeerde.

Ter illustratie van die historische lijn 1572-1872-1922 worden in de door M.L. Middelhoek getekende kop van het blad ook nog de volgende regels opgenomen:

> Bij brood, bij zout, bij bedeltasch,
> De geuzentroep blijft wat hij was.

De naam van het blad is overigens pas opgekomen nadat een aantal andere namen was overwogen. In een zestal artikelen over *Caricatuur en Satyre* in het Gereformeerd Jongelingsblad - Orgaan van den Ned. Bond van Jongelingsvereenigingen op Geref. Grondslag, zoals de ondertitel luidt - wordt over die voorgeschiedenis het één en ander verteld. De artikelen verschenen tussen 28 september en 23 november 1923 en zijn niet ondertekend. Naar een mededeling van Hein Kray zijn ze geschreven door R.A. den Ouden die, behalve adjudant-secretaris van het centraal comité van de anti-revolutionaire partij, ook redacteur van De Houten Pomp was. De volgende namen zijn overwogen. Het eerste voorstel luidde: De Blauwvoet, gedachtig aan de kreet ‘Vliegt de Blauwvoet - Storm op zee’. Historisch gezien werd deze naam echter niet helemaal verantwoord geacht, omdat hij te veel een verwijzing zou inhouden naar Zuid-Nederland (‘te eigenaardig Vlaamsch’) en ‘niet geëigend aan den worstelstrijd, waaruit Nederland en Oranje is opgedoken’. De volgende was De Bijenkorf, maar deze aan Marnix van Aldegonde ontleende naam zou

de suggestie kunnen wekken, dat het blad zich tegen ‘de papen’ zou richten. In deze tijd moeten ‘roomsch en onroomsch’ elkaar over de kerkmuren heen op het staatkundig erf de hand reiken. Gedacht is vervolgens nog aan De Weegschaal (van Hollant) en De Zweep, maar beide werden te licht bevonden. De eerste leek te zeer het attribuut van de kruidenierspolitiek, terwijl de tweede verwantschap zou doen gevoelen met ‘de zweep van Troelstra of Wijnkoop’. En zo'n wapentuig, schrijft Den Ouden, past ‘niet in de knuist van den vrijen Geus, wiens politieke nazaat de anti-revolutionair zich pleegt te noemen’. Na enig speurwerk in de archieven van de geuzengeschiedenis kwam men tenslotte op De Houten Pomp.

Ondanks de positieve waardering van Abraham Kuyper in 1909, is de politieke karikatuur bij de anti-revolutionairen laat van de grond gekomen. In tegenstelling tot de socialisten, die grote voordelen zagen in satire en spot en die ook welbewust ontwikkelden, is bij de anti-revolutionairen geen sprake van een officiële aanmoediging. Volledigheidshalve dient hier te worden opgemerkt, dat het anti-revolutionaire volk vóór de verschijning van De Houten Pomp met karikaturale uitingen geconfronteerd kon worden in het blad *De Ster* (der Christelijke Weekbladen), dat begon te verschijnen op 3 januari 1919 en onder leiding stond van H. Diemer van het dagblad De Rotterdammer. Tot de vaste medewerkers behoorden de V.U.-hoogleraren A. Anema en P.A. Diepenhorst en verder H. Colijn, Jan Schouten, Johanna Breevoort en anderen.

De bedoeling van het blad was ‘het geheele cultuurleven te belichten vanuit de Christelijke levenssfeer’. Naast rubrieken over letterkunde, de natuur en de economie en rubrieken voor onze vrouwen en jonge dochters wilde men dan ook het één en ander aan karikatuur doen: ‘Voor het eerst’, zoals Diemer schrijft. Daar is wellicht enige tegenzin te bespeuren, omdat in de karikatuur altijd veel met het heilige gespot wordt, maar dat is niet nodig. ‘Kon ook onze Heiland niet bijtend scherp het Farizeïsme geeselen?’ Na er nog op gewezen te hebben, dat onder christenen veel volkshumor voorkomt, vervolgt hij: ‘Waarom zou nu dit wapen, goed gebezigd, wel door *anderen* mogen worden aangewend en niet door ons? Dr. A. Kuyper betreurde het - zie de voorrede van de bekende caricaturenverzameling, aan zijn persoon gewijd - dat onder de Calvinisten nog altijd niet de goede teekenaar was opgestaan’. Hij noemt enige voorbeelden uit het verleden, zoals Lucas Cranach, die tijdens de Reformatie-periode ‘met niets ontziende scherpheid’ de roomse hiërarchie aanviel en de Hugenoten, die bijtende spotprenten tegen de Zonnekoning richtten. Hij geeft echter toe, dat ‘onze caricatuur’ een harde strijd zal hebben te voeren: ‘Eerstens heeft de Christelijke teekenaar meer dan zijn niet-religieuze collega het verband tusschen teekening en moraal in het oog

te houden. En tweedens is het Nederlandsche taalgebied zoo klein, en wordt het bestreken terrein nog kleiner als gelet wordt op het Christelijk denkend deel' (De Ster, 3 januari 1919).

In dat eerste nummer komen enige tekeningen voor. Zo is er een illustratie bij een tekst uit het oude testament, namelijk Prediker 10:7: 'Ik heb knechten te paard gezien en Vorsten gaande als knechten op de aarde'. In deze wat de tekenaar noemt 'oude geschiedenis' figureren de Duitse socialist Liebknecht (te paard) en de Duitse keizer Wilhelm II (te voet).

De Ster was echter niet een speciaal blad voor de karikatuur. Die maakte slechts een bescheiden deel daarvan uit. De Houten Pomp werd daarentegen juist opgericht als blad voor satire en karikatuur, een tegenhanger tegen het socialistische orgaan De Notenkraker, dat al vanaf 1907 bestond en inmiddels een geduchte reputatie had opgebouwd.

Zelfportret Hein Kray, juni 1923.

V.l.n.r.: R.A. den Ouden, J. Hollander en Hein Kray in de tuin van het Kuyperhuis te Den Haag, juni 1923.

Wie waren de mensen achter het anti-revolutionaire initiatief? Op die vraag is geen duidelijk antwoord mogelijk. De directie van uitgeverij Veritas te Zwolle, bestaande uit de heren D. Saathof en S.J. Koning, heeft een belangrijke rol gespeeld. Als zij vanwege financiële redenen reeds na dertien nummers hun uitgave moeten staken en aan een andere uitgeverij overdragen, schrijven zij: ‘Toen wij als jonge ondernemers ons plan tot uitgave van De Houten Pomp in elkaar zetten, deden wij dit niet alleen en uitsluitend en zelfs niet allereerst, om de drukkerij Veritas een renderend blad te bezorgen. Vóór zat bij ons de bedoeling om aan het arsenaal van onze A.R.-partij een deugdzaam strijdwapen toe te voegen’.

Ze ondervinden nogal wat tegenwerking - ‘zoo'n blad gaat er toch niet in’ - maar zetten niettemin door en zo verschijnt het blad, ‘na tallooze conferenties en besprekingen, na vele becijferingen en berekeningen en bovenal na biddend overleg’ (12 januari 1923). Aangenomen mag worden dat deze uitgevers contacten onderhielden met de heren, die als redacteur van het blad zouden gaan optreden. Naast de reeds genoemde R.A. den Ouden, adjunct-secretaris van het centraal-comité van de anti-revolutionaire partij was J. Hollander de andere redacteur. Hij was in zijn ‘echte’ werk parlementair redacteur van het dagblad De Standaard. Beide heren hadden dus veel met de politiek van de dag te maken. Den Ouden was voorheen onderwijzer in Zuid-Afrika geweest, terwijl Hollander bij Patrimonium had gewerkt.

Door middel van een advertentie in De Standaard worden tekenaars opgeroepen voor het nieuw op te richten weekblad. Dat is dus dezelfde procedure, welke in 1902 door de redactie van Het Volk gevolgd werd en die er toe leidde, dat uiteindelijk Albert Hahn de politieke tekenaar werd van eerst het Zondagsblad en daarna De Notenkraker. Uit de inzendingen werd Hein Kray, een 21-jarige jongeman uit Assen, gekozen. Andere sollicitanten waren E. Binnendijk, M.L. Middelhoek, Jac. Köper en Jac. Erik. Sommigen van hen lieten reeds tekeningen verschijnen in De Ster. Gedurende de beginperiode van De Houten Pomp doen zij incidenteel mee. Het leeuwedeel van het tekenwerk wordt echter geleverd door Hein Kray. Deze heeft in die tijd, zoals hij meedeelde, van het bestaan van De Ster niets geweten.

Een korte biografie van deze tekenaar, tegen de achtergrond van de ontwikkeling van zijn blad, is hier op zijn plaats. Hein Auke Kray wordt geboren op 19 april 1901 in Assen. Na de christelijke lagere school bezoekt hij de Rijks HBS in zijn woonplaats. Gedurende de zomervakantie van 1919 loopt hij bij een korfbalwedstrijd een zodanige blessure aan een knie op, dat hij anderhalf jaar is uitgeschakeld. Hij krijgt tekenles van J. Krans, die wekelijks aan zijn ziekbed verschijnt en hem leert tekenen naar gips en naar de natuur. Ook uit studies over bouwkunde en geschiedenis wordt getekend. De genoemde Krans, een bouwkundig ingenieur, was leraar hand- en lijntekenen aan de Asser Rijks HBS. Na allerlei omzwervingen-legionair in de Frans-Duitse oorlog 1870-1871, studies te Parijs en Delft, leraar in Maastricht en Sappemeer - was hij uiteindelijk in de Drentse hoofdstad terechtgekomen. In zijn in 1976 verschenen boek *Mijn leven* vertelt Tjeerd Bottema, dat hij omstreeks 1905 op de kweekschool in Maastricht prima leraren had op één na: de tekenleraar. Dat was ‘zo'n klein oud heertje, met dikke zolen en hoge hakken onder zijn schoenen om zo wat groter te lijken’ (blz. 23). Volgens Hein Kray was deze leraar van Bottema dezelfde, die hij later had: J. Krans.

Na de lange onderbreking gaat Kray opnieuw naar school, die hij in 1922 met het diploma verlaat. Inmiddels zijn de voorbereidingen met De Houten Pomp in volle gang en Kray verhuist naar Den Haag, waar de redactie van het blad gevestigd is en ook hij dicht bij het politieke gebeuren zit. Hij neemt opnieuw tekenles, nu bij Eduard F.J. Houbolt, die in het Haagse bekendheid genoot met zijn topografische voorstellingen (Het Vaderland, 27 oktober 1959). Kray's verblijf in de residentie duurt echter niet zo lang. In juni 1923 vertrekt hij weer naar het noorden. Hij geeft uitvoering aan een reeds bij hem bestaand plan en gaat aan de Rijksuniversiteit te Groningen medicijnen studeren. Na een aantal keren voor het kandidaats-examen te zijn gezakt, zegt hij de studie echter vaarwel en wijdt zich geheel aan het tekenwerk, in en buiten De Houten Pomp.

De tekenaar is de enige, die voor zijn arbeid aan het blad een inkomen geniet. In het begin is dat een bedrag van f 2400, - per jaar. Dat loopt echter snel terug tot f 2000,- als na drie maanden blijkt, dat Drukkerij Veritas te Zwolle de uitgave van De Houten Pomp financieel niet langer kan dragen. Het nummer van 5 januari 1923 verschijnt niet - ‘door buitengewone omstandigheden’ - en het ziet er somber uit voor de anti-revolutionaire karikatuur. Maar na een serie besprekingen slagen de redacteuren Den Ouden en Hollander er in het blad onderdak te krijgen bij de N.V. Arnhemsche Boek-, Courant- en Handelsdrukkeij in de Koningsstraat van de Gelderse hoofdstad. Ook het blad Patrimonium wordt daar gedrukt. In een afscheidswoord doen de twee vroegere directeuren met een zekere weemoed afstand ‘van ons kindje’. Interne aangelegenheden van de zaak ‘leggen ons de ijzeren noodzaak op’ (12 januari 1923).

Bij de nieuwe uitgever neemt het blad evenmin een hoge vlucht. Op het hoogtepunt heeft het abonnementental ongeveer de drieduizend bereikt. Regelmatig doen geruchten de ronde, dat het blad zal ophouden te bestaan. De Nederlander, dagblad tot verbreiding van de christelijk-historische beginselen, weet eind 1925 te melden: ‘De Houten Pomp, het anti-revolutionair karikaturistisch weekblad, zal waarschijnlijk met het einde van dit jaar ophouden te verschijnen. Het blad wil er - gelukkig maar! - blijkbaar niet in. De opzeggingen overtreffen den laatsten tijd 't aantal nieuwe abonnementen’ (geciteerd op 4 december 1925). Een week later neemt De Banier, het orgaan van de Staatkundig-Gereformeerde Partij, dit bericht over en voegt er nog het volgende aan toe: ‘Gelukkig! zeggen ook wij. Ernstige zaken moeten ook ernstig behandeld. Er kan, zeer zeker, bij uitzondering eens plaats voor satire zijn. Maar als *stelsel* is het misplaatst. We meenen, dat dit door “de Houten Pomp” zelve bewezen is. Wij hebben ons er nimmer mede ingelaten en achten het een gunstig teeken dat ook de A.R. pers zoo nu en dan haar afkeuring

er over te kennen gaf. 't Is beter zich ernstig op de studie der beginselen toe te leggen, dan zich te vermaken in een politiek stuiversblad' (geciteerd op 11 december 1925). De wens is bij De Nederlander en De Banier kennelijk de vader van de gedachte, want het blad blijft bestaan, ondanks de inderdaad aanwezige moeilijkheden.

De opmerkingen van deze bladen worden door de redactie terzijde gelegd: 'Eventjes lachen, om zooveel braafheid. Zulke menschen moeten geregeld "de Pomp" lezen, dat kan ze hoeden voor blaaskakerij en doet ze misschien de lever ook eens schudden, die (schijnbaar tenminste!) veel te vast ligt', geeft redacteur Jan Politiek ten antwoord. Aan de vrienden van het blad wordt verzocht het volgende te doen:

1) Werft abonné's op ons blad;
2) Stuurt ons adressen, waarheen we gratis proefnummers kunnen sturen;
3) Maakt op alle mogelijke manieren propaganda voor het blad;
4) Geeft ons inlichtingen, op welke wijze we in het belang van 'de Pomp' werkzaam kunnen zijn (25 december 1925).

Later wordt per advertentie 'iedere anti-revolutionair die meeleeft' opgeroepen het blad te steunen: 'Is hoogst actueel, geeft eenige satire, geoorloofde caricatuur en gepaste humor'. Met de overdrijving die reclame eigen is, wordt daaraan nog toegevoegd: 'In de chr. Pers als om strijd aanbevolen' (25 maart 1927). Voor ieder die een nieuw abonnement opgeeft is een premie beschikbaar in de vorm van een portret van H. Colijn of prinses Juliana (resp. 15 april en 27 mei 1927).

Om de moeilijkheden enigszins te verlichten wordt echter een samenwerking aangegaan met ‘De Roskam, politiek, satyriek en humoristisch tijdschrift’ van rooms-katholieken huize, dat sinds 1912 verschijnt en in 's Hertogenbosch wordt uitgegeven (in de jaren negentig van de negentiende eeuw heeft een socialistisch blad met dezelfde naam bestaan). De Roskam behoorde ook niet tot de financieel-florissante periodieken. De samenwerking betreft vooral de ruil van clichés van tekeningen. In het orgaan van de ‘mannenbroeders’ verschijnen zodoende tekeningen van ‘roomsen’ als Louis de Leeuw, J.F. Nuijens, Stan de Reuder, G. Röling en anderen. Slechts die tekeningen, die binnen het anti-revolutionaire kader pasten, werden overgenomen. Tekenaar Kray heeft nooit één van zijn rooms-katholieke collegae ontmoet. Van echte samenwerking in de zin van het uitstippelen van een beleid is dan ook geen sprake geweest. Verderop zal nog blijken, dat een verschil aanwezig is in de benadering van onderwerpen tussen de anti-revolutionair Kray en rooms-katholieken als De Leeuw en Nuijens.

De sfeer bij De Roskam, meent Kray, was een totaal andere, één ‘waar wij geen begrip van hadden’. Beschikte De Roskam over verschillende tekenaars, in De Houten Pomp heeft Kray nooit enige versterking gekregen. Een heel enkele keer nam het blad een ingezonden idee van een lezer op, maar wat de getekende productie betreft was het in feite een eenmansbedrijfje.

Gedurende zijn Haagse periode werkt Kray veelal ideeën uit van de twee redacteuren, maar eenmaal in Groningen en later - na beëindiging van zijn studie in 1928 - in Assen is hij bijna geheel op zichzelf aangewezen. Soms krijgt hij nog suggesties of opdrachten voor prenten uit Den Haag toegestuurd. Het blad verscheen op zaterdag en precies een week daarvoor moesten de tekeningen klaar zijn. Dat gebeurt onder hoge druk. Om niet in verlegenheid te komen beschikt de tekenaar over een tweetal jaargangen van het Duitse blad Fliegende Blätter (1889/1890 en 1893/1894) en een jaargang van Elk wat wils. Hij greep, zoals hij zegt, ‘naar oude voorbeelden tot steun’. In het begin gebeurt dat trouwens aanzienlijk meer dan later. De onervarenheid neemt af. Overigens staat steeds vermeld of een tekening uit een ander blad tot voorbeeld is genomen: ‘naar EWW’ is bijvoorbeeld uit Elk wat wils. In de laatste twee dagen, die hij elke week tot zijn beschikking had, maakte hij ongeveer vijf tekeningen, zoveel mogelijk aansluitend bij de actualiteit. Om niet in strijd te komen met de zondagsheiliging probeert de tekenaar steeds zijn werk op zaterdagavond vóór twaalf uur in de brievenbus van de Noord-nederlandsche Clichéfabriek te krijgen.

De jaren dertig, zo lijkt het, zijn ongeschikt voor het bestaan van speciale

karikaturistische periodieken. In elk geval zien de groeperingen van rooms-katholieken, anti-revolutionairen en socialisten geen kans hun satirieke persorganen in leven te houden. Bij het begin van het decennium is De Roskam reeds ter ziele gegaan. Het Volk, dagblad van de SDAP, schreef daarover nog: 'Bij dit overlijden kunnen wij ons niet houden aan de vermaning: van de dooden niets dan goeds. Van deze doode was niets goeds te zeggen. Het ontbrak het blad aan alle oorspronkelijkheid. Het was een mislukte nabootsing van de Notenkraker'. En: 'Het pleit voor de katholieken, dat ze het zoutelooze schendblad niet langer lustten. Maar het pleit tegen hen, dat het nog achttien jaar zijn naargeestig bestaan rekte' (Het Volk, 30 december 1929). De Notenkraker houdt zelf in de loop van 1936 op met de verschijning. Bij De Houten Pomp daalt het abonnementental aan het eind van de jaren twintig gestadig, tot een eind onder de duizend. Om kosten te besparen was men er ook nog toe overgegaan vroegere tekeningen, waarvan men de clichés nog had, opnieuw af te drukken, maar dan met andere, meer aangepaste onderschriften. Maar het hielp niet meer.

Op 28 februari 1930 deelt Jan Politiek, pseudoniem voor redacteur J. Hollander, mee dat het blad moet verdwijnen: de pomp wordt vernageld door gebrek aan steun. De uitgeefster dankt in een kort stuk vooral Jan Politiek en Hein Kray, die 'het leeuwen deel in den niet gemakkelijken arbeid' op zich hebben genomen. Het langste artikel wordt geschreven door Hein Kray. Zijn bijdrage, Afscheid en terugblik, bevat een aantal belangwekkende opmerkingen over zijn werk en de opvattingen die hij daarover had. Het is eigenlijk een soort credo achteraf. Hier volgt een samenvatting van het artikel van de toen 28-jarige tekenaar.

Ons wachtte een erg moeilijke taak, zo betoogt hij en wel omdat er 'aan onze zijde' geen karikatuur bestond. Slechts de tegenstanders beschikten over dat wapen en de anti-revolutionairen hadden maar al te goed gevoeld welke kracht in dat wapen school: 'Het had pijn gedaan'. Kray noemt enige voorbeelden uit binnen- en buitenland. Albert Hahn en zijn medewerkers sloegen week aan week raak: 'Hahn vooral was een meester. Hij werkte met bijna enkel zwart en wit, zonder tusschentinten en wist in simpele lijnen, met diepzwarte vlekken en zonder detailteekening een weergaloze kracht te ontwikkelen. Zijn stijl was als hijzelf: aarzelloos en onverbiddellijk. Zijn strijdende, verwoede partij werd bezield door zijn werk, dat steeds was monumentaal, grootsch, krachtig'. Die politieke platen waren gevreesd, meent hij, omdat ze vaak 'in brute kracht trapten op al wat ons heilig was'.

Naast Hahn en de andere socialisten kende Nederland Johan Braakensiek en zijn platen in De Groene Amsterdammer. Altijd 'verzorgde teekeningen, geïnspireerd door een redactie, die nogal eens de fout had te lange onderschriften te verzinnen en voor wie het steeds een moeilijk-

heid bleef de waarheid te zeggen zonder geleerdheid of citaten van Vondel of Shakespeare'. Braakensiek was goedgehumeurd en zijn platen waren keurige notities bij de politieke gebeurtenissen. Uit het buitenland wijst de tekenaar-schrijver op Simplicissimus en Kladderradatsch in Duitsland en Punch in Engeland.

'Met dat al: nergens was goede caricatuur, die uitging van zuiver Christelijk standpunt,' concludeert Kray dan. Terzijde zou ik hier willen opmerken, dat Kray in deze terugblik niet naar De Ster (der Christelijke weekbladen) verwijst, waar al ruim vier jaar vóórdat De Houten Pomp op het toneel verscheen, geprobeerd werd karikatuur vanuit christelijk standpunt te beoefenen.

Hoe moest het dan wel? De stijl van de bij allen bekende, evenwichtige en populaire Braakensiek was, meent Kray, niet geschikt voor De Houten Pomp. 'Wij moesten sterker durven spreken. Zonder zuurheid of venijnigheid, maar moedig, krachtig, fier en flink! We moesten ook scherp durven zijn'. De vooroordelen van de medestanders, die de politieke plaat vooral kenden als wreed, hatelijk, niets ontziend en kwetsend, moesten worden overwonnen. De wijze van uitbeelden van De Houten Pomp zou afwisselend moeten zijn: eenvoudig commentaar, waardig protest en felle aanklacht. 'Ons blad kon meevechten en toonen hoe het volk met zijn voormannen meeleefde, zij konden hen nu en dan misschien bemoedigen hun actie niet te verslappen, maar weer moed te grijpen en vol te houden, in Gods kracht en tot zegen van ons volk. En zoo zijn we begonnen.'

De schrijver noemt enige onderwerpen, die in de loop van die 7½ jaar in de belangstelling stonden en komt dan tot de periode, dat de teruggang begon. Hij vraagt zich af of het blad geslaagd is. In elk geval in zoverre, dat bereikt is 'dat oud vooroordeel werd overwonnen, dat men de caricatuur erkende als een wapen in den politieke strijd, ook voor ons. Wij wisten zelf dat wij dat wapen gebrekkig hanteerden'. Hij meent, dat ook in de toekomst nog plaats is voor een blad als De Houten Pomp. 'We wenschen het onze nog onbekende opvolgers toe, dat ze slagen in dit ideale werk' (14 maart 1930).

Op de allerlaatste bladzijde van het blad, twee weken later, worden, op een tekening, door Hein Kray en Jan Hollander tekenstift en pen aan die nog onbekende opvolgers overgedragen. Hoewel het afscheidswoord van Kray, waarvan hier een samenvatting is opgenomen, in een redelijke en vriendelijke toon is geschreven, laat de tekening waarmee het laatste nummer opent, niettemin iets van verbittering zien. De Houten Pomp wordt welkom geheten en aangeraden goed zijn best te doen 'en als 't een beetje gevaarlijk wordt dan zullen *wij* je wel verloochenen!' Niet nader aangegeven wordt wie met die 'wij' worden bedoeld, maar dat zullen zonder twijfel de anti-revolutionairen en hun leiders zijn. Zij hebben zich niet of nauwelijks om het blad bekommerd en het in feite doodgezwegen.

Eventueele opvolgers. heil!
Ons legaat aan 't nieuw geslacht...
Sterker blijke Uw kracht!

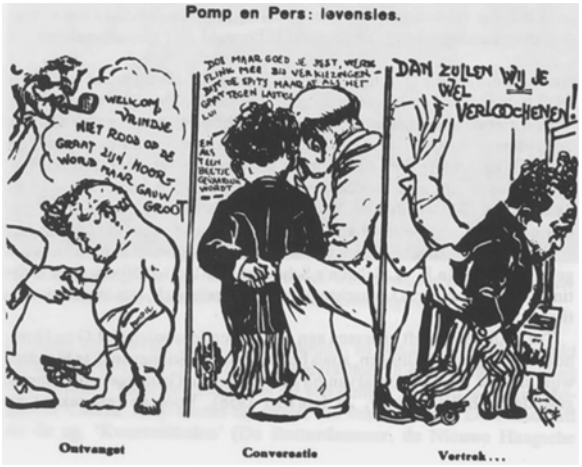
Pomp en Pers: levensles.
WELKOM VRIENDJE
HET ROOD OP DE
GRAAT ZIJN HOOFD
WORD MAAR GAUW
GROOT
DAN ZULLEN WIJ JE
WEL
VERLOOCHENEN!
Ontvangst
Conversatie
Vertrek...

Een kleine groep van zeer actieven en een iets grotere van geïnteresseerden hebben het 7½ jaar weten vol te houden. De ‘hofdichter’ van het blad, Bart van de Veluwe, maakt in één van zijn laatste rijmwerken, Bij het verscheiden van een verschoveling, ook gewag van het gebrek aan steun en belangstelling (7 maart 1930):

> Ja! wel stonden beste stuurlui
> Vittend op den vasten wal;
> Maar de wijsheid van die stuurlui
> Baatte 't Pompje niemendal.
>
> Ach! hoe zwaar was vaak het zwoegen
> Van dat clubje kanonniers!
> Doch, wanneer z' om spandienst vroegen,
> Bleef critiek bij 't potken biers.

Na op deze wijze nog enige tijd te zijn voortgegaan, waarbij ook wordt opgemerkt dat zoiets nooit zou zijn gebeurd als prins Maurits nog geleefd had, eindigt hij met de regels:

> Koelheid schimpt bij 't kerkhofhekje:
> ‘Kijk, dien lastpost zijn we kwijt!’

Te vrezen valt echter, dat ook weinig mensen gemerkt zullen hebben dat het blad was verdwenen. In andere persorganen is nauwelijks iets te vinden over de stopzetting. Deze dood is bepaald niet geruchtmakend.

Na zijn periode bij De Houten Pomp blijft Kray als tekenaar actief. In 1933 behaalde hij de lagere tekenacte. Hij schilderde ook veel en exposeerde met de vereniging ‘De Drentsche Schilders’, waarvan hij één der oprichters was. Over zijn capaciteiten als tekenaar zijn de, vooral in noordelijke persorganen opgenomen kritieken in het algemeen positiever dan over zijn schilderkunstige prestaties. In een kranteknipsel van 21 augustus 1946 wordt Kray's schilderwerk ‘beheerscht en degelijk’ genoemd. De Asser Courant van 14 maart 1953 laat, naar aanleiding van een expositie te Assen, weten, dat Kray ‘een heel goed tekenaar is, maar geen schilder’. In P.A. Scheen's Schilders van 1850-1950 wordt de richting waarin Kray werkt omschreven als ‘naturalistisch, iets impressionistisch’.

Tot 1 juli 1967 geeft hij lessen aan verschillende scholen (ULO en Huishoudschool) en instellingen, zoals het sanatorium Sonnevanck te Harderwijk, met de directeur waarvan hij destijds nog in Groningen medicijnen gestudeerd heeft (Trouw, 26 februari 1958). Voor de rest tekent en

schildert hij, vooral Drentse landschappen.

Hein Kray bezig aan een schilderij van de 'wonderboom' te Midlaren, een eeuwenoude boom aan de weg Zuidlaren-Groningen.

In een aantal scholen maakt hij wandversieringen, zoals in een kleuterschool te Assen naar aanleiding van de tekst: 'Laat de kinderkens tot Mij komen'. Samen met zijn echtgenote Cateau Kray maakt hij strips, die verschijnen in De Standaard en de zg. 'Kwartetbladen' (De Rotterdammer, de Nieuwe Haagsche

Courant, het Dordtsch Dagblad en de Nieuwe Leidsche Courant, later alle met het dagblad Trouw gefuseerd). Hij illustreert ook door zijn echtgenote geschreven boeken, die in de VCL-serie van Kok te Kampen zijn uitgegeven. Zelf schrijft hij eveneens een aantal jongensboeken. De meeste voldoening vindt hij in het tekenen van bijbelse onderwerpen, zoals hij in een gesprek met Fred Lammers, even voor zijn 75ste verjaardag, meedeelt. 'De kalenderschilden waarop ik Adam in het paradijs, Elia in de woestijn, Daniël in de leeuwekuil, de twaalfjarige Jezus in de tempel en het dochtertje van Jaïrus, om er enkele te noemen, tekende, zijn mijn dierbaarste werkstukken. Ik had graag meer bijbelse onderwerpen willen tekenen, maar de opdrachten zijn uitgebleven. Zo is het altijd een hartewens geweest een kinderbijbel te mogen illustreren' (Trouw, 19 januari 1976). Zijn politieke tekenwerk neemt na de periode met De Houten Pomp een zeer bescheiden plaatsje in. In de jaren dertig maakt hij nog enkele verkiezingsplaten voor de anti-revolutionairen over Colijn als stuurman, Het rode gevaar en Een schip in de storm.

In 1976 kijkt hij als volgt op zijn politieke activiteiten terug: 'Mijn mening is, dat een politieke tekenaar een kracht kan zijn en een steun in de bewustmaking van lauwe mensen die geen benul hebben van Christelijke politiek. Ik voelde dit als een mooie taak. Het was jammer dat de partij niet steunde. Wat zou ik graag een wekelijkse plaat in de "Standaard" of later "Trouw" hebben gehad' (brief van Hein Kray, 12 november 1976).

Opvolgers van De Houten Pomp zijn nooit opgestaan en evenmin is in anti-revolutionaire kring de karikatuur weer opgebloeid. In 1953 is er informeel overleg geweest tussen een redacteur van Trouw, Zweitse Hollander - een zoon van J. Hollander die als Jan Politiek redacteur van De Houten Pomp was - en Hein Kray. De eerste schrijft: 'Zou het niet mogelijk zijn dat U weer eens een politieke prent tekende? Ik heb het altijd als een gemis van Trouw gevoeld, dat wij nooit eens een goede spotprent hebben. 'k Heb het er eens met de secretaris van de Hoofdredactie over gehad en die voelde er wel voor. Hoe staat u er tegenover? Is de politieke prent alleen maar een jeugdliefde geweest of zou het nog gaan?' (brief van Zweitse Hollander aan Hein Kray, 10 mei 1953). Het is er niet van gekomen. Sinds maart 1976 staan regelmatig politieke tekeningen in Trouw, die door lezers kunnen worden ingezonden en sinds februari 1977 verschijnen prenten van Tom Janssen op de zg. 'Podium-pagina'.

Uit enkele citaten in het voorgaande is reeds gebleken dat in de 'eigen kring' van de anti-revolutionairen de waardering voor de prentkunst van De Houten Pomp niet bijster groot was. Abraham Kuyper had weliswaar zijn zegen aan deze vorm van politieke activiteit gegeven, maar ook hij had zware bedenkingen als het ging om prenten die 'het heilige' aantast-

ten. De bundel, waaraan hij in 1909 een inleidende brief meegaf, is dan ook nogal eenzijdig samengesteld. Albert Hahn bijvoorbeeld heeft in een ingezonden brief in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 9 mei 1909 geprotesteerd tegen het feit, dat een paar van zijn scherpe (anti) Kuyper-prenten niet door de uitgever in de bundel zijn opgenomen. Op de vraag hoe De Houten Pomp ontvangen werd en welke waardering het blad in zijn vrij korte bestaan ten deel viel, zou ik iets uitvoeriger willen ingaan. Hoewel de drie proefnummers op 16, 23 en 30 september bij De Standaard waren ingevouwen, bestond er geen band tussen het officieel-anti-revolutionaire dagblad en het satirieke orgaan. Na het eerste proefnummer kent De Standaard dan ook 'geen groote geestdrift'. Het tweede vindt men er al beter uitzien: 'dat houten kanon kan nog wel eens een bruikbaar wapen worden'. Als het echt is begonnen, op 6 oktober 1922, besteedt Colijn, anti-revolutionair leider en hoofdredacteur van De Standaard, in een zg. driestar enige aandacht aan het nieuwe fenomeen: 'Er verscheen een nieuw satiriek weekblad, ditmaal uitgaande van een kring, die ons na staat. Men vroeg ons om op dat blad de aandacht van ons Anti-revolutionaire publiek te vestigen. Wij doen dat gaarne - maar niet zonder vreeze'. Colijn beroept zich eveneens op Abraham Kuyper. De vrees van Colijn geldt niet de uitgave zelf, zoals hij opmerkt, maar wel de mogelijkheid van het misbruik dat in de karikatuur opgesloten zit. Hoewel de drie verschenen proefnummers nog geen aanleiding tot die vrees geven, is het gevaar groot, dat de eer van de persoon geschonden wordt en niet de fout in zijn openlijk optreden. Grote voorzichtigheid is dus troef bij Colijn. Datzelfde geldt voor 'Bijltje', een in die tijd bekende Standaard-medewerker, achter welk pseudoniem de redacteur R.C. Verweyck schuilgaat. Hij heeft vele brieven gekregen, waarin geprotesteerd wordt tegen een dergelijke uitgave. Hij legt zijn ongeruste lezers uit 'dat er hoegenaamd geen verband bestaat tusschen ons blad en De Houten Pomp'. Zelf heeft hij gemengde gevoelens, de zaak komt ook hem 'buitengewoon moeilijk' voor, het kan een aanwinst worden, we moeten niet dadelijk veroordelen, maar eerst eens afwachten wat het wordt (De Standaard, 7 oktober 1922).

De drie proefnummers worden ook met het Gereformeerd Jongelingsblad meegezonden. In een redactioneel commentaar wordt begonnen met de opmerking, dat 'onze overleden leider' Abraham Kuyper 'de be teekenis van een humoristisch-satyriek orgaan den volke helder uiteengezet heeft'. Men noemt de onderneming desondanks een stout stuk, zelfs een waagstuk. Het commentaar besluit met een waarschuwing: 'Ons schijnt het gewenscht, dat men zich van het gebruik van Schriftwoorden onthoudt en dat er geen *internationale* politiek gedreven wordt. Geschiedt dit laatste toch, dan doe men het *niet eenzijdig*' (Gereformeerd Jongelingsblad, 22 september 1922). Bij dit blad gebeurt hetzelfde als bij

De Standaard: enige weken nadien ingezonden brieven met instemming, ontstemming of vragen. De redactie geeft de ‘vrienden’ in overweging zich tot de redactie van De Houten Pomp te wenden òf tot de uitgeverij te Zwolle òf tot de politieke leider der A.R., H. Colijn, die nog onlangs van ‘zijn groote sympathie’ blijk gaf. Dat laatste is wel een zeer uitbundige omschrijving van Colijn's gereserveerde opstelling. Het Jongelingsblad houdt zich eveneens op afstand: ‘Er zijn verschillende zaken, waarover het Ger. Jong. blad schrijven kan en mag en zal en moet, maar waarover het Geref. Jong. blad niet aan den gang blijven kan en zal en mag en moet’.

De houding van de direct-betrokkenen is weinig hoopgevend. Wel verschijnt De Standaard op 30 september 1922 - geconfronteerd met het feit ‘dat de politieke spotprent ook in onze kringen beoefenaars begint te vinden’ - met een uitvoerig artikel over het onderwerp. Aan de hand ‘van het bekende boek van Cornelis Veth’ wordt een overzicht gegeven van de geschiedenis, van Romeijn de Hooghe tot Albert Hahn. Karikatuur kan een demonische kunst worden, maar men kan er ook van genieten, luidt de conclusie. Uit de aard der zaak wordt ook hier weer naar de opmerkingen van Kuyper verwezen, zonder wiens instemming kennelijk geen enkele activiteit is toegestaan.

De redactie van de Nieuwe Haagsche Courant lijkt van meer enthousiasme te getuigen dan die van De Standaard. De redactie laat uitdrukkelijk de vraag in het midden of er ‘in onze kring’ nu wel zo'n grote behoefte bestaat aan politieke karikatuur, maar men kan ook wel eens iets extra's geven zonder dat het beslist noodzakelijk is. Na het citeren van Kuyper's positieve uitdrukkingen wordt de moedige redactie van ‘deze perszuster’ een hartelijk welkom toegeroepen. ‘Een Braakensiek of Hahn in antirevolutionair formaat is nog niet opgestaan’. De lezers van de krant wordt aangeraden een abonnement te nemen. In andere anti-revolutionaire organen is de mening gematigd-positief. In de reeds genoemde artikelenserie in het Gereformeerd Jongelingsblad over Caricatuur en Satyre worden verschillende persreacties behandeld. Tamelijk enthousiast is het Friesch Dagblad, in iets mindere mate de Nieuwe Provinciale Groninger Courant. Tegen is De Zeeuw, een krant die van duidelijk misnoegen over de uitgave blijk geeft. De Wachter, weekblad tot steun van de Theologische School van de Gereformeerde Kerken (Kampen) is daarentegen tamelijk enthousiast. Het blad noemt de redactie van De Houten Pomp ‘ten volle voor haar taak berekend’. De schrijver van de serie, Den Ouden, maakt onmiddellijk gebruik van de omstandigheid, dat een kerkelijk orgaan als De Wachter zo reageert: de houding van verschillende ‘zuivere politieke organen’ steekt daar schril bij af, terwijl wel in De Groene en De Notenkraker geneusd wordt. De artikelenreeks in het Jongelingsblad wordt besloten met de overname van Colijn's voorzichtige driestar

van 6 oktober. De leden van de jongelingsverenigingen (‘JV's’) hebben het in de hand de bestaanszekerheid van het blad te waarborgen, meent de schrijver. ‘Onze jonge Calvinisten zien tot Colijn op, zoals ze tot Kuyper opzagen. Ze willen hem volgen. Ze hebben hem reeds op een hunner bondsdagen de belofte van hou en trouw gedaan’.

Aan De Houten Pomp zijn de anti-revolutionairen echter bepaald niet in grote aantallen trouw geweest. Er wordt steeds minder over geschreven; het wordt, zo lijkt het, doodgezwegen. Het blad werkte in een luchtledig. Organen waarin met grote regelmaat op de tekeningen van Kray de aandacht wordt gevestigd zijn het Gereformeerd Kerkblad voor Drenthe en Overijssel en de Asser Kerkbode. Het feit, dat de tekenaar tot de Gereformeerde Kerken behoort en in Assen woont zal daaraan niet vreemd zijn. Op 7 oktober 1923 schrijft ds. H.W. Laman te Assen in het eerstgenoemde blad: ‘Mijn jonge vriend H.A. Kray, die bij zijn geneeskundige studie tevens de caricatuurkunst beoefent, verraadt in zijn vele teekeningen menigmalen een onmiskenbaar talent voor dit genre van caricaturistische kunst. Onder de veelsoortige beoordelaars van dit weekblad zullen er niet velen zijn, die het hem even verdienstelijk nadoen’. De stopzetting van het blad is voor de Asser Kerkbode een treurmare, waarvan met droefenis kennis is genomen (28 maart 1930).

Het spreekt bijna vanzelf, dat De Notenkraker, al jaren actief op het gebied van de karikatuur, het nieuwe blad niet ongemerkt laat verschijnen. De reactie op de aankondigingsadvertentie hebben we al geregistreerd: een uithaal naar Colijn en een berisping voor de tekenaar. Na een week of wat worden de sluizen van de spotzucht geheel opengezet. Pen-Arie, pseudoniem van A.W. IJzerman, wijdt op 30 september een stuk aan De Houten Pomp. Geheel in de stijl van die dagen maakt hij er een omstandig verhaal van. Als De Standaard bij hem thuis wordt bezorgd, begint hij, is het net alsof die krant wil zeggen: ‘'t Is een heele eer voor je, dat ik bij jou mijn licht wil laten schijnen. Want ik ben de bezitter van de Geopenbaarde Waarheid en het Vergaarde Miljoen!’ De Standaard is, zo vervolgt Pen-Arie, de laatste weken die zelfvoldaanheid echter kwijt, de krant is wat onzeker geworden. Wat is het geval? De Standaard heeft een pasgeborene, een kleintje bij zich. Het blad zelf vindt het kleintje ook niet zo aardig, maar als het ‘onder 's Heeren onmisbaren zegen’ opgroeit, kan er wellicht nog iets van terechtkomen. Pen-Arie: ‘Als ik 't niet beter wist, zou ik denken dat hij geboren is uit de kruising van een ouderling met een gorilla-wijfje. Hij heeft iets bijzonder onooglijks’. Nadat hij De Standaard heeft laten uitleggen, dat het kleintje eigenlijk een grappenmaker is, roept hij uit: ‘Wat? Een grappenmaker van kalvinistische huize? Maar dat is immers tegennatuurlijk, dat kan niet bestaan!’ Verderop in het stuk, dat nog zeer lang in deze trant

doorgaat, heeft Pen-Arie het nog over ‘je vriendin, die ordinaire juffrouw Roskam’. Het feit, dat het christelijk-historische dagblad De Nederlander en het rooms-katholieke De Tijd het anti-revolutionaire karikatuurblad zeer negatief tegemoet treden, wordt uiteraard dankbaar verwerkt. Deze twee kranten vonden dat De Houten Pomp beter het levenslicht niet had kunnen aanschouwen, in elk geval ontijdig geboren was en een vrij geesteloos product is. Een rijmdicht van Th. v.d. S. over de verschijning van De Houten Pomp eindigt met de volgende regels:

De edele verontwaardiging onzer tegenstanders
„De Roskam" en „De Houten Pomp"; „O, Heer, ik dank u, dat ik niet ben gelijk deze „Notenkraker", die in boosheid wandelt" . . .

Welaan, zoo zetten we naast de bron
Van vroom, van goddelijk leven
Een pomp, een houten pomp, wier nat
U wekelijks helpt aan een humorbad
De Heer zal zijn zegen geven.

De Notenkraker ontleent in de jaren twintig een belangrijk deel van zijn bestaan aan de strijd tegen Colijn en zijn politieke christendom. Colijn heeft, zoals een van de tekenaars van het blad, Tjerk Bottema, het uitdrukt, 99% in handen van de aandelen van ‘de naamloze vennootschap tot politieke exploitatie van Gods Woord’ (De Notenkraker, 20 december 1924). Een uitspraak als deze is tamelijk representatief voorde wijze, waarop Colijn werd aangevallen. Niettemin valt het op, dat De Houten Pomp niet vaak het rechtstreekse doelwit van de socialistische spot vormt. Van een voortdurende strijd tussen beide bladen is zeker geen sprake. Slechts enkele keren komt een directe aanval voor. Op 5 juli 1924 heeft Albert Hahn jr. een prent over De edele verontwaardiging onzer tegenstanders, waarop zowel De Houten Pomp als De Roskam voorkomt. Beide zijn in de weer met modder en kwast en roepen uit: ‘O, Heer, ik dank u, dat ik niet ben gelijk deze “Notenkraker”, die in boosheid wandelt.’.....‘Enige jaren later, op 30 juni 1928, wordt een prent van Kray “overgenomen”, waarbij de Notenkraker-tekenaar hem door een uiterst onguur-uitziende priester laat vasthouden. Van het stervensuur van De Houten Pomp wordt in De Notenkraker geen melding meer gemaakt. De begrafenis vindt in stilte plaats.

Zesde Jaargang No. 26 A.-R. Caricaturistisch Weekblad Vrijdag 30 Maart 1928

DE HOUTEN POMP

ABONN.PRIJS f 1.35 PER KWARTAAL VOOR 'T BUITENLAND f 6.— P. JAAR

LOSSE NUMMERS 10 CENT

ADMINISTRATIE Burgem Kruisstraat 21. ARNHEM. — Gironummer 89165, Kantoor Arnhem. — Telefoon Intercommunaal 1832.

Vanaf 2 maart 1928 verscheen het blad met een nieuwe, door Hein Kray ontworpen kop.

De jaren twintig: een korte schets

De jaren twintig, ook wel eens de ‘Gay Twenties’ genoemd, laten op sociaal-politiek gebied weinig zien, dat reden tot uitbundige vrolijkheid geeft. De nasleep van de ‘grote oorlog’ doet zich scherp gevoelen. Tussen Duitsland en Frankrijk heerst veel spanning, die in 1923 uitloopt op de bezetting van het Ruhrgebied, een gebeurtenis die ook in Nederland zowel grote opschudding veroorzaakt als sympathie voor de Duitse ‘underdog’ doet opkomen. In Duitsland zelf gaat het zeer roerig toe. Het wilhelminische keizerrijk is tot een einde gekomen en de keizer naar Nederland gevlucht. In 1919 brengt een nationale vergadering te Weimar de grondwet van de Duitse republiek tot stand. De Weimar-republiek. De sociaal-democraten nemen een belangrijke plaats in. Verschillende linksgezinde groeperingen trachten een soort raden-regering naar Russisch model op te zetten, zoals in Beieren. Rusland is, zo kort na de revolutie, voor velen nog hèt grote voorbeeld voor de wenselijke sociaal-politieke opbouw. In Duitsland mislukken de pogingen. De strijd tussen links en linkser is zeer verbeten. Ter rechterzijde roeren zich vele conservatieve en ultraconservatieve groeperingen, die de pas verworven democratische rechten willen inruilen tegen een vorm van absolute macht, al of niet onder leiding van de verdreven, in het rustieke Doorn levende keizer. Het leven in de jonge republiek verloopt chaotisch. De almaar voortschrijdende inflatie brengt miljoenen aan de rand van de economische afgrond. De strijd tussen linkse en rechtse groeperingen wordt steeds harder. Op grote schaal worden politieke moorden gepleegd, zowel door links als rechts. Hoewel de laatsten van dit uiterste middel aanzienlijk meer gebruik maken, zijn de straffen die ze krijgen echter aanzienlijk lichter. Bekende Duitsers die door moordenaarshand vallen, zijn Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht en Walther Rathenau. Pogingen om de republiek ten val te brengen, mislukken voorlopig nog. Ludendorff en vooral Hitler laten zich duidelijk horen. De nationaal-socialisten beheersen steeds nadrukkelijker het publieke toneel in Duitsland. De Duitse ‘Urkraft’ willen zij weer ontdoen van de ketenen van joden, liberalen en marxisten. De film Cabaret, gebaseerd op Christopher Isherwood's Goodbye to Berlin geeft van dit alles een treffend beeld.

In andere landen is eveneens een streven naar ultra-rechts te bespeuren. In Italië is Benito Mussolini aan de macht gekomen. Het woord fascisme begint in het dagelijks spraakgebruik door te dringen.

Hoewel Nederland een klein land is, gaan deze ontwikkelingen hier niet ongemerkt voorbij. De jaren twintig zijn het begin van velerlei partijen en genootschappen van fascistische huize. Dr. Emile Verviers tracht met zijn maandblad Katholieke Staatkunde, later Opbouwende

De verkeersdrukte neemt toe in de jaren twintig (26 juli 1929).

Staatkunde geheten, de ideeën van de ‘nieuwe orde’ te verspreiden. Organisaties als het Verbond van Actualisten en het Vaderlandsch Verbond worden opgericht. Een grote vlucht neemt het nog niet, maar het begint.

Het officiële politieke leven wordt beheerst door de partijen die dat al jarenlang doen. Rooms-katholieken, anti-revolutionairen, christelijk- historischen, liberalen, vrijzinnig-democraten en socialisten zijn de bekende groeperingen. De eerste drie maken van elke regering deel uit. De socialisten, verenigd in de SDAP, staan nog steeds buiten elke regeringsverantwoordelijkheid op landelijk niveau. De invoering van het algemeen kiesrecht, in 1922 ook voor vrouwen, heeft hen echter een geducht wapen verschaft. In het parlement roeren zij zich buitengewoon, met name in de debatten rondom de Vlootwet in 1923. Een ander punt van discussie en beroering vormen de steeds terugkerende bezuinigingen, die respectieve regeringen, met of zonder Colijn, willen doorvoeren. En in het koloniale bezit van Nederland in Oost-Indië steken nationalistische geluiden de kop op. In het moederland worden deze geluiden met grote instemming door de één en diepe af keer door de ander opgevangen.

Veel parlementaire discussietijd wordt besteed aan de opkomst van de bioscoop en de radio. Welke regelingen moeten daarvoor worden getroffen? Mag iedereen alles zien en horen of moeten beperkende bepalingen worden ingevoerd? Hoe moet de beschikbare radiozendtijd worden verdeeld? De omroepen NCRV, AVRO, KRO, VARA en VPRO ontstaan; hun onderlinge wedijver is niet gering. Op cultureel gebied is van alles te beleven, dat voor de één een hogere trap van beschaving vertegenwoordigt en voor de ander de weg naar de ondergang is, zoals de sterk opkomende belangstelling voor de sport en een uit de Verenigde Staten overgewaaide dans als de charleston.

Richten we de blik nog even op de kringen waar De Houten Pomp het levenslicht ziet, dan is daar de periode aangebroken waarin de strijd om de geestelijke erfenis van ‘Abraham de Geweldige’ op gang begint te komen. Welke interpretatie is de juiste? In 1926 breekt in de gereformeerde kerken een conflict uit rondom de Amsterdamse predikant Geelkerken. Het gaat om de vraag hoe de eerste hoofdstukken van Genesis moeten worden opgevat: heeft de slang echt gesproken? In kringen van niet-gereformeerden ontwikkelt zich een grote vrolijkheid over dit onderwerp, maar in de gereformeerde kerk zelf is daar weinig reden voor. De strijd is zeer hevig en wordt hard gevoerd. Predikanten worden afgezet. De ‘Synode van Assen’ krijgt een bekende naam. De tekenaar van De Houten Pomp is ter plekke aanwezig om tekeningen en schetsjes te maken van de verschillende spelers in het kerkelijk drama.

We zullen nu zien hoe zijn blad zich opstelt tegenover de gebeurtenissen uit de jaren twintig.

De teksten in De Houten Pomp

Iemand die de jaargangen van De Houten Pomp doorbladert en hetzelfde ook wel eens met De Notenkraker heeft gedaan, zal het opvallen dat beide satirieke organen min of meer van dezelfde ‘formule’ uitgaan. Dat betekent in feite, dat het socialistische blad model heeft gestaan voor het anti-revolutionaire. De inhoud van beide bladen is uitermate verschillend, maar niet de vorm waarin deze is gegoten. Per nummer komen zo'n zes à zeven tekeningen voor. Daarnaast zijn er de vaste rubrieken, waarin kwesties op een bepaalde manier worden aangeroerd. We treffen ook dichters, althans mensen die over het vermogen beschikken hun woorden(stroom) in rijmvorm weer te geven en foto's van voor de respectieve partij belangrijke evenementen. In kort bestek zal ik proberen een indruk te geven van de geschreven produktie in De Houten Pomp. Het blad kende een aantal vaste rubrieken zoals *Politieke confidenties, Politieke nieuwtjes, We vliegen, Varia* en *Binnenhof-Proza*. Die rubrieken zijn door Hein Kray van een vignet voorzien. Ook tussen de lange rijmwerken strooide hij geregeld tekeningetjes.

In de genoemde rubrieken wordt getracht op een wat luchtiger toon dan gebruikelijk de politieke ontwikkelingen te volgen. Het meeste van dit werk is verricht door Jan Politiek, pseudoniem van de parlementaire redacteur van De Standaard J. Hollander. Zijn plaats in het blad is te vergelijken met die van A.W. IJzerman in De Notenkraker. Het grootste gedeelte van zijn bijdragen richt zich tegen het socialisme of het communisme. Tussen deze beide wordt soms wel, soms niet een onderscheid gemaakt. Zoals De Notenkraker zich keert tegen de ‘politieke christenen’ of de ‘klerikalen’, zo bestrijdt De Houten Pomp ‘de overzijde’ of ‘het roode kamp’. Geen gelegenheid laat men voorbijgaan de socialisten op hun inconsequenties te wijzen, de ene SDAP'er tegen de andere uit te spelen of iemand in het heden te herinneren aan een gebeurtenis uit het verleden toen hij de zaken geheel anders voorstelde. De socialisten lijken voor al het verkeerde in de samenleving verantwoordelijk. Van de niet-christenen vormen zij, op de communisten na, de gevaarlijkste afdeling. Liberalen en vrijzinnig-democraten behoren weliswaar ook tot de ‘overzijde’, maar ze zijn niet zo erg als de socialisten, hoewel ze soms zelfs duchtig worden aangepakt.

Op 29 augustus 1924 schrijft Jan Politiek over de socialisten: ‘Ze zijn alleen maar tuk op zetels aan de regeeringstafel. Ze staan gewoon te springen of ze nog niet maggen. 't Duurt ook zo lang. Overal elders zaten of zitten de Genossen al in de gestoelten der eere en hier heeft Troelstra reeds alle hoop laten varen’. Pogingen van de socialisten ‘het regerings- kasteel te veroveren’, zoals de uitdrukking vaak luidt, worden in een

merkwaardig daglicht geplaatst, alsof het iets met onoirbare praktijken te maken heeft. Vaak wordt in dit verband verwezen naar ‘november 1918’, toen Troelstra bij vergissing meende, dat ook Nederland in een revolutionaire fase zou overgaan. De herinnering aan deze voor de anti-revolutionairen uitermate verwerpelijke gebeurtenissen wordt in De Houten Pomp steeds levendig gehouden. Dat geldt eveneens voor de spoorwegstakingen van 1903, toen de socialisten zich ook zo revolutionair gedroegen. Kuyper stelde toen orde op zaken. De socialisten bedreigen het vaderland. Als de Franse admiraal Jaurès - een broer van de in 1914 doodgeschoten socialistenleider Jean Jaurès - de volgende uitspraak doet, is hij verzekerd van anti-revolutionaire instemming: ‘Ik trad met vertrouwen tot de partij (de socialistische in Frankrijk, v. W.) toe, omdat ik weet, dat zij, bij haar vurig verlangen de zaak der arbeiders te verdedigen, het niet minder vurige verlangen koestert *de Republiek en het Fransche Vaderland te verdedigen*’ (27 juni 1924). De voorbeelden in dit genre zijn zeer talrijk.

Soms wordt het gedrag van de tegenstander aangegrepen om de verdiensten van de eigen beweging beter in het licht te stellen. Zo is De Houten Pomp uiteraard het christelijk onderwijs zeer toegedaan en met enig leedvermaak wordt dan ook vermeld hòeveel de voorstanders van het openbaar onderwijs wel voor hùn zaak over hebben: ‘Te Voorburg, een villadorp bij Den Haag, heeft de afdeeling van Volksonderwijs een collecte gehouden ten bate van het steunfonds voor het openbaar onderwijs. Opbrengst... f 90,-. Zoiets brengt bij ons een goeie collecte op een on noozele ouderavond van één school op’ (18 juli 1924). Een jaar later wordt een opbrengst gemeld van f 46,71 door enige duizenden aanwezigen op een meeting in het Amsterdamse Concertgebouw, gericht tegen de opdracht voor de kabinetsformatie aan Colijn: ‘Zo'n bedrag collecteeren ze bij ons op een jaarfeest van een knapenvereeniging’ (31 juli 1925). In deze trant worden vele offensieven gelanceerd tegen ‘de overzijde’. Jan Politiek vraagt om zulke berichten aan de lezers. ‘Voor bewerking in deze rubriek verzoek ik vriendelijk toezending van berichten, krantenknipsels e.d. uit het geheele land. Vooral ook van politieke vergaderingen. Toezending aan: Jan Politiek, p/a redactie De Houten Pomp, Gagelplein 7, 's-Gravenhage’ (1 mei 1925).

In de rubriek *We vliegen* wordt overwegend buitenlands nieuws behandeld. Gevlogen wordt over de hele wereld en waar iets van belang valt waar te nemen, wordt even een notitie gemaakt. Op 6 april 1923 wordt over België gevlogen waar het Paascongres van de Belgische socialisten gehouden wordt, met als belangrijk onderwerp het vrouwenkiesrecht. ‘Twee dagen lang debatteerden ze erover en verwierpen toen het voorstel Van der Velde om in 1926 de vrouwen aan de provinciale stembus toe te laten. Wat 'n reactionair stelletje, die Belgische socialis-

ten. Zouden we Suze Groeneweg (een SDAP-Tweede Kamerlid, v. W.) er niet eens voor 'n jaar of wat detacheeren?'

De meeste berichten over het buitenland worden 'beschrijvend' gebracht. Het lijkt niet in de eerste plaats de bedoeling te zijn humoristisch te doen. Een eigen oordeel over de gesignaleerde gebeurtenis wordt bijna altijd gegeven. In 1926 wordt over de mijnwerkersstaking in Engeland, 'The Great Strike', gesproken in termen van 'het goddelooze van socialistische politiek'. In hetzelfde jaar wordt gevlogen 'over Rome en we hoorden Mussolini een streng vloekverbod uitvaardigen. Dat eert den fascist!' (4 juni 1926). Uit het blad blijkt, dat voor Mussolini geen enkele sympathie bestaat waar het handelt om politieke zaken. Betreffende de moraal valt er echter nog wel eens een instemmende uitspraak te noteren. Ook worden andere volken vaak met stereotype benamingen aangeduid. Russen zijn 'Bolsji's' of 'roode sinjeuren' en Chinezen worden wel 'gele schuinoogjes' genoemd. En Frankrijk is 'het vrouwtje met haar bekende elegante manieren'.

In de rubriek *Varia* worden her en der uit andere periodieken geplukte berichten en nieuwtjes van commentaar voorzien. Hier is zo'n bericht ‘uit den communistischen heilstaat’: ‘Het bestuur van de afd. Amsterdam der C.P.H. heeft den heer Alex Wins als lid der afdeeling geschorst wegens het gebruik van een... stoel in het debat op de laatstgehouden huishoudelijke vergadering’. En het commentaar hierop: ‘Maar... in een huishouden mag je toch van een stoel gebruik maken?’ Nog één voorbeeld: De Telegraaf vertelt van een Frans blad ‘wien het met een *sensationele* aankondiging van zekere onthulling blijkbaar om een campagne van politieken inslag te doen is geweest!!’. Commentaar over De Telegraaf: ‘Die kan 't weten!!’ Het bekende Amsterdamse dagblad moet het overigens zeer vaak ontgelden bij de anti-revolutionairen van de jaren twintig.

Hoewel de in De Houten Pomp voorkomende kritiek overwegend gericht is op ‘de overzijde’, met de socialisten als eerste mikpunt, laat men zich ook niet onbetuigd als het gaat om de twee kleine politieke partijen van protestants-christelijke huize, de Staatkundig-Gereformeerde Partij en de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij, respectievelijk van de predikanten Kersten en Lingbeek. Zoals geheel vanzelf spreekt, worden deze twee zeer anti-papistische partijtjes voortdurend in het rooms-katholieke blad De Roskam aangepakt. Dat gebeurt op een wijze, alsof ze een reële bedreiging voor het rooms-katholieke bevolkingsdeel zouden betekenen. Maar ook De Houten Pomp heeft weinig met de politiek van de ‘Galmers’, zoals ze wel genoemd worden, op. Zo wordt op 21 november 1924 een spotzang op de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij opgenomen, waarvan de volgende regels het slot vormen:

> Neen, dit is *H*eusch *G*een *S*taatspartij;
> De HGS is niks voor mij.
> In Hollands Generale Staten
> Zou men de stumperds laten praten.
> Hun Grootste Stuurlui staan aan wal
> Van 't sturen snappen zij geen bal
> Zij hebben tot Hun Grootste Schand'
> 't Is Heusch, Geen Sikkepit Verstand
> Van 't Staatsbeleid: 't is dus voor mij
> Een Halve Gare Staatspartij.

Jan Politiek beschuldigt deze partijen regelmatig van ‘inlegkunde’, omdat ze zo goed elke politieke situatie in bijbelse termen weten te duiden.

Kritiek op de grotere christelijke partijen, de Rooms-Katholieke Staatspartij en de Christelijk-Historische Unie komt wel voor, maar zeer

gematigd. Slechts één keer ontstaat grote opwinding, als De Houten Pomp vermeldt, dat de christelijk-historische heer Snoeck Henkemans op een feestje toegezongen zou zijn met de volgende regels: ‘Hij heeft Colijn de das omgedaan, En heeft hem in zijn hemdje laten staan’. In de CHU is men daar uiterst verbolgen over en vraagt op hoge toon wie in de anti-revolutionaire kring de leiding heeft: ‘De redaktie van de “Houten Pomp” en van de bladen, die als afvoerbuis dienen om het rioolwater van dat blad naar “ons Antirevolutionaire Volk” af te leiden, of de heer Colijn en “De Standaard”. Wij vertrouwen natuurlijk dat het laatste het geval is’. Iedere ontwikkeling in de ‘affaire’ wordt ook nauwlettend gevolgd in bladen als De Notenkraker en Het Volk (bijv. 17 mei 1926).

De eigen partijleiding wordt door de redactie steeds ontzien. Een enkele keer komt er een vermaning voor een anti-revolutionaire burgemeester, die zich niet aan de zondagsheiliging houdt, maar daar blijft het bij. In het laatste nummer betreurt Jan Politiek het echter, dat ze de ‘eigen menschen’ niet meer en vaker hebben aangepakt. Colijn, zo blijkt uit het gehele blad, is de leider, ‘onze leider’, die nooit wordt bestreden, maar altijd in bescherming genomen. Ook de anti-revolutionaire beginselen worden in het blad steeds uitgedragen. Jan Politiek is een trouw supporter van de politiek van de partij: trouw aan het vaderland en aan Oranje. Op 21 september 1928 beschrijft hij de opening van de Staten-Generaal: ‘Ik ben nog een Oranjeklant van het oude soort. Zo één, die het thuis met de paplepel ingekregen heeft: zoo lang het oude snoer God, Nederland en Oranje bestaat is er voor ons land en volk een toekomst weggelegd. Een toekomst in verband met onze historie. En daarom: onze Koningin te zien en te hooren, het is voor mij het glanspunt der Kameropening’.

Een vast bestanddeel van de teksten in het blad vormen *de gedichten*. Verschillende dichters deden mee, maar het meeste is gewrocht door Bart van de Veluwe, pseudoniem voor B. van Mourik, een onderwijzer te Hattem. Hij vervult min of meer dezelfde functie, die L.M. Hermans lange tijd bij het Zondagsblad en De Notenkraker had: leverancier van rijmwerken. Zijn gedichten vallen zowel de vijanden fel aan als ondersteunen de eigen ‘heirscharen’. Als de verkiezingen in de zomer van 1925 voor de anti-revolutionairen redelijk gunstig verlopen zijn, brengt hij dat in Na de slag als volgt onder woorden:

> O, God van ons betrouwen!
> Bestuurder van ons lot!
> Wij mochten 't veld behouên,
> Ten spijt van 's vijands spot;
> Hij kon ons niet verdrijven

Met al zijn woest geram;
Hij moet van verre blijven
Wat hij ook ondernam

In Het woordenboek van den Socialist had hij eerder gedicht, dat daarin het woord tevredenheid niet voorkomt (10 april 1925). Het slot luidt:

Een makker die tevreden is,
Geeft ons slechts scha en hindernis.
Ge weet toch wel: S.D.A.P.
Is onze leus op 's levens zee
*S*oort *D*at *A*ltijd *P*ruttelt is
Hiervan de beduidenis.
En daarom: weg, *tevredenheid!*
En daarom: leev' *de klassenstrijd.*

In de latere jaren maakte Hein Kray regelmatig tekeningetjes bij Bart van de Veluwe's werk. Als voorbeeld wordt hiervan opgenomen De Kennemerjagers, een gedicht en tekening naar aanleiding van het bericht, dat in Kennemerland een korps 'Kennemer jagers' zal worden opgericht om in geval van oproer of onlusten afgelegen huizen en villa's op het platteland te beschermen. Een 'roode haas' vraagt zich af (1 maart 1929):

Wij! de dragers
Wij! de schragers
Van de heele maatschappij!
Zullen vallen
Door de knallen
Van die booze bourgeoisij?

Het blad kende ook *feuilletons*. In 1926 begon het verhaal Edna Earl, naar het Amerikaans door Bessy Kiving, later gevolgd door H.J. Meijerink's Kleine Luijden, een verhaal uit het leven van een ouden werkman. Enkele andere titels zijn: Vrouwenadel, uit de herinnering van een oud geslacht (uit het Duits) en Het meisje uit de stad (uit het Engels).

Het zijn verhalen vol beproevingen en ontberingen, die uiteindelijk worden overwonnen, omdat God zich over de zondaren ontfermt. Het slot van Edna Earl luidt: 'Edna keek op in zijn stralende oogen, waaruit de donkere schaduwen van haat en zonde reeds lang geweken waren; en toen hij zijn glanzende oogen in de hare zag weerkaatsen, en op haar mooi, rein gelaat al de liefde en het vertrouwen en de hope van haar hart las, trok hij haar dichter naar zich toe en zijn gebruinde wang tegen de hare vleiend, zeide hij vol liefde en trots: 'Met mijn vrouw ga ik door het leven, het hoofd hoog opgericht. Samen volgen wij één doel en onze liefde, ons onderling vertrouwen zal ons tot steun zijn. Edna, ik dank God, dat Hij ons eindelijk vereenigd heeft. Hem zij ons leven gewijd!' (2 december 1927).

Vanaf 1927 is een vast onderdeel de rubriek *Parlementaire Figuren*, waarin een korte karakteristiek wordt gegeven van leden van de Tweede en Eerste Kamer en enkele andere politici. Elke keer met een door Hein Kray getekend portretje bij de tekst van Jan Politiek. Kamerleden van alle gezindten komen aan de beurt, veelal op kritische wijze. Het meest mild worden anti-revolutionaire politici behandeld. Over de leider van de Staatkundig-Gereformeerde Partij, ds. G.H. Kersten, wordt daarentegen opgemerkt: 'Het moet voor iemand, die het niet gewoon is, een marteling zijn om lang naar die krijschend-galmende stem te luisteren'. Kersten's optreden getuigt van 'politiek dilettantisme' (27 mei 1927). Ds. C.A. Lingbeek van de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij is niet zozeer een parlementair figuur, meent Jan Politiek, als wel een figuur in het parlement en een zeer eigenaardige. Een kind van het anti-papisme, die als politicus 'geen duit' betekent (10 juni 1927). Over politici van 'de overzijde' wordt soms met respect geschreven. Het SDAP-kamerlid Jan van den Tempel bijvoorbeeld is voor de rubriekschrijver één der knappe koppen, die zich van eenvoudig schildersgezel tot doctor heeft opgewerkt, maar toch bescheiden is gebleven. Hij heeft 'dikwijls onze sympathie door het zakelijke en gedocumenteerde van zijn betoog' (21 september 1928). Ook de SDAP'er H.J. van Braambeek, spoor- en tramwegspecialist, mag zich, vanwege zijn grote deskundigheid en bescheidenheid, in de sympathie van Jan Politiek verheugen. Het Volk van 17 januari 1929 neemt dit stuk, over 'ons kamerlid' onder de titel Hulde van de overzij, grotendeels over.

Jan v.d. Tempel.

Verschillende bijdragen van meer beschouwelijke aard komen in De Houten Pomp van de latere jaren voor, die geschreven zijn door Haëlvébé. Ondanks intensieve naspeuringen en het raadplegen van niet geringe deskundigen wat betreft de geschiedenis van de gereformeerden en anti-revolutionairen, ben ik er niet in geslaagd te achterhalen wie deze auteur is. Hein Kray heeft nooit geweten wie het was. Datzelfde geldt voor Piet Politiek Azn, eveneens een latere medewerker. Het heeft er alle schijn van, dat met name Haëlvébé is gaan meewerken, om tegenover de achterban te laten zien, dat het blad een serieuze aangelegenheid was. Hij lijkt een afstandverkleinende functie te hebben. Zijn artikelen zijn zeer direct en laten zien hoe het blad stond tegenover een aantal gebeurtenissen en ontwikkelingen in de jaren twintig. We zullen enige voorbeelden geven.

In 1927 vinden in de Verenigde Staten het geruchtmakende proces en de terechtstellingen plaats van Sacco en Vanzetti. Het Volk schrijft daarover, dat hier het kapitalisme ‘op zijn vuilst’ tot uitdrukking komt, de wortels daarvan moeten worden uitgeroeid. Haëlvébé gelooft echter niet, dat het kapitalisme de wortel der wreedheid is. Die wortels zijn eerder in Rusland te vinden: ‘Maar laat mij dan maar het kapitalisme houden, dat is toch nog niet zóó vergiftig als het socialisme en communisme, dat dan schijnbaar in het honderdvoudige toepast, wat het van het kapitalisme heeft geleerd’ (2 september 1927).

Niet altijd keert Haëlvébé zich tegen dat gevaarlijke socialisme. Begin 1929 is een ‘Miss Holland’-verkiezing georganiseerd door Het Leven, een blad, zoals in De Houten Pomp wordt opgemerkt, dat speculeert op slechte hartstochten en ‘dat dan ook alleen wordt gelezen door menschen met een nou-ja-je-weet-wel-karakter’.

Tegen die Miss Holland-verkiezing wordt fel stelling genomen door Het Volk in een stuk dat deze keer met grote instemming door De Houten Pomp wordt overgenomen. Het socialistische dagblad schrijft over zo'n verkiezing, waar het uiterlijke het enige criterium is: ‘Wij zouden de vergelijking met een Paaschvarken op een veemarkt willen maken, doch schrikken hiervoor terug. Dit toch ware onvriendelijk jegens zo'n nuttig beest’. Het Volk laat dan zien waar Hollands mooiste vrouw, onder meer, te vinden is: ‘Gaat naar de achterbuurten, waar arbeidersvrouwen den worgenden srijd om het bestaan, dag in dag uit, zonder klacht, doch met taaie volharding, voeren! Gaat naar de afgesloofde moeder, die tot laat in den nacht werkt om haar kinderen netjes voor de dag te laten komen, terwijl het lichaam toch o zoo innig behoefte heeft aan de luttele uren rust, die den nacht scheiden van een nieuwen, grijzen armoe-dag’. Haëlvébé is het hiermee van harte eens, maar acht de climax nog niet bereikt: ‘Hollands mooiste vrouw zoekt men.... Welnu dat is de vrouw, die uiterlijk misschien leelijk, toch innerlijk schoon, de schoonste is; dat

is de vrouw met een ziel die Jezus liefheeft, en die van harte gaarne zich in leven en sterven naar ziel en lichaam het eigendom van haar Heer en Heiland weet' (8 februari 1929).

De bijdragen van deze medewerker gaan grotendeels over het 'levens-besef' in de jaren twintig, een nieuwe mentaliteit die doorbreekt en die met wantrouwen en afkeer tegemoet wordt getreden. Het boek van Erich Maria Remarque, *Im Westen nichts Neues* wordt door hem 'een schreeuw van levenszatheid' genoemd. Zonder God en Hemel is het leven hopeloos triest en somber, geen wonder dus, dat het aantal zelfmoorden hand over hand toeneemt, meent hij. 'Klaar moet het gezegd: We moeten tot God terug, tot zijn eeuwig Woord, dat ons heerlijke perspectieven biedt, en tot Jezus Christus, die ons het Paradijs ontsloten heeft, en ons ingaan doet, zoo we in Hem gelooven' (22 november 1929).

In het allerlaatste nummer van het blad wijdt hij nog een lang artikel aan 'een echt anti-revolutionair beginsel: de doodstraf'. Deze straf zal de criminaliteit niet verminderen, maar dat is ook niet maatgevend, meent hij. De doodstraf als schrikaanjaging is een 'Alva-methode' en die heeft gefaald. De doodstraf is een eis der gerechtigheid, een goddelijk gebod! Overigens doet Haëlvébé in zijn artikel een aantal uitspraken, die zeker voor een criminoloog uit de jaren zeventig belangwekkend zijn. 'Nauwelijks zijn we bekomen van den eenen gruwelijken roofmoord of een volgende brengt de gemoederen in beweging. En dat niet alleen. Ook allerlei zedelijkheidsdelicten komen steeds meer in 't openbaar voor'. De openbare veiligheid komt steeds meer in het gedrang. Hij spreekt nog over zijn vrouw 'die intusschen ook niet meer alleen een bosch in zou durven, zoover zijn we met de veiligheid in ons goede land!!' En dat allemaal in het voorjaar van 1930.

Uit dit korte overzicht blijkt, dat de teksten in De Houten Pomp van uiteenlopende aard waren. Het geheel overziende overweegt het serieuze. Met politieke zaken, laat staan met politici, werd niet echt de draak gestoken. In de gedichten wordt niet gehekeld. Een zekere joligheid is soms wel aanwezig, maar deze doet geforceerd aan. Toch kan de lezer zich niet aan de indruk onttrekken, dat de schrijvers in De Houten Pomp en dat geldt vooral voor Jan Politiek, zich wat inhielden. Hij toomde zichzelf in, omdat hij zich terdege realiseerde, dat ze met het blad in hun geestelijk milieu al tot het uiterste gingen. Eén verkeerd woord en de critici kwamen in actie. Zelfs het blad goedgezinde kranten, als de Nieuwe Haagsche Courant, stonden onmiddellijk klaar met het wijsvingertje als een prent of een tekst in hun ogen niet juist was. Als Jan Politiek in een stuk over ds. Kersten van de SGP schrijft, dat deze zo goed als niets uitvoert in de Tweede Kamer en daarvoor ook nog 5000 gulden opstrijkt (26 juni 1925) vindt de genoemde krant dat schrijven op 'een wijze welke

slechts kan afstooten en niet tot elkaar brengen. Ook dit is niet de toon, dien wij nodig hebben. Wij weten dat caricatuur en satire zeer moeilijk zijn. Daarom temeer reden voor onze menschen om op te passen' (Nieuwe Haagsche Courant, 6 juli 1925). De speelruimte voor satire ontbrak eigenlijk.

De tekeningen in De Houten Pomp

Bij bladen als De Notenkraker en De Houten Pomp denkt men in eerste instantie waarschijnlijk aan ‘de plaatjes’ en minder aan de tekst, hoewel die een grotere ruimte in beslag zal nemen. In dit hoofdstuk zullen wij ons met de illustraties bezighouden. Voor het overgrote deel betreft dat tekeningen; een klein deel van die illustraties bestaat uit foto's. Deze kwamen in de eerste jaargangen vrij regelmatig voor. Zo is er een serie foto's over kamerleden die zich lieten kieken in het poortje naar het Binnenhof. Kamerleden van alle partijen betreft het hier. Eén keer treffen we een pagina-grote foto aan van ‘onze leider’, H. Colijn (23 november 1923), een andere keer zien we eveneens Colijn, die terugkeert uit de Staten-Generaal, ‘nadat hij de sluitende begrooting 1925 heeft aangeboden’. Onder de foto staat: ‘Zijn taak volbracht’ (26 september 1924). Ooit is een begin gemaakt met een serie ‘onze portrettengalerij’, waarin men foto's wilde opnemen ‘van in onze anti-revolutionaire kringen welbekende mannen en vrouwen’, maar veel portretten zijn er niet in verschenen. Wel één van de schrijver L. Penning, bekend van boeken over de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika, zoals De Leeuw van Modderspruit en De Held van Spionkop. Uit een kleine beschrijving onder de foto blijkt, dat Penning zichzelf graag als ‘een volksschrijver’ beschouwt (5 december 1924).

Van de tekeningen zijn tot dusver slechts de vignetten van Hein Kray even genoemd, zoals die bij de vaste rubrieken in het blad werden afgedrukt. Dat is, zoals de lezer zal begrijpen, slechts een miniem gedeelte. Het tekenwerk in De Houten Pomp kan op de volgende wijze worden ingedeeld:

prenten van Hein Kray	- 1385
vignetten van Hein Kray	-79
portretten van Hein Kray (pagina-groot)	-53
kleine portretten van Hein Kray	- 71
schetsen van Hein Kray	-52
andere tekenaars in het begin van het blad	- 52
tekeningen uit De Roskam (vanaf 15 mei 1925)	- 540
karikaturen uit binnen- en buitenlandse kranten overgenomen	- 244

Verreweg het grootste deel van het tekenwerk komt dus voor rekening van Hein Kray. Het belangrijkste zijn, wat hier genoemd is, de prenten. Dat zijn, op een enkele uitzondering na, de voorpagina-platen, die onder de kop van het blad werden afgedrukt en de prenten die binnenin staan,

meestal ter grootte van een halve bladzijde. Deze prenten vormen een zelfstandig geheel binnen het blad. In het begin wordt nog wel eens verwezen naar een toelichting bij de prent, elders in het blad, maar gaandeweg komt dat nauwelijks meer voor. De prenten komen straks uitvoerig aan de orde. Daarvoor zal elk van de andere rubrieken uit het overzicht van enig commentaar worden voorzien.

We zullen beginnen met het niet door Kray verrichte werk. Toen het blad begon waren er, behalve Kray, nog andere tekenaars actief. Een aantal van hen tekende ook in De Ster (der Christelijke Weekbladen). Hun medewerking aan De Houten Pomp was incidenteel en werd niet betaald. De belangrijkste van hen was M.L. Middelhoek, die ook de kop van het blad had gemaakt. Anderen zijn E. Binnendijk, Jac. Köper, Jac. Erik en A. Boer. In de loop van 1924 houdt de medewerking van deze tekenaars op. Hun bijdrage aan het blad is dus niet groot geweest.

In de onderwerpen die zij behandelen, zit een duidelijke lijn. Zij besteden veel aandacht aan de gebeurtenissen in de Sovjet-Unie en in Duitsland. In het eerste land heerst ‘het roode bloedbewind van Paus Lenin’ en in het tweede, pas verslagen uit de oorlog gekomen, wordt door Frankrijk op schandelijke wijze huisgehouden. Dat heeft te maken met de problemen rondom de bezetting van het Ruhrgebied. De sympathie voor Duitsland is zéér groot. De Fransen worden als meedogenloze schrapers voorgesteld, die een al geheel verarmd land willen uitplunderen. Ook veel tekst in het blad houdt zich met het Frans-Duitse vraagstuk bezig. In de rubriek We *vliegen* wordt Parijs gepasseerd ‘en we zagen Poincaré aan de rekenmachine zitten. Hij was aan 't optellen en aftrekken, dat het zweet 'm van den strammen kop gutste, om te berekenen, hoeveel profijt Frankrijk wel uit de Roerbezetting trok’ (25 mei 1923).

Wat dit betreft bestaat er weinig verschil tussen De Houten Pomp en De Notenkraker. Ook in het socialistische blad staan felle prenten tegen het Franse optreden in het Ruhrgebied. De Franse gerechtigheid wordt door George van Raemdonck en de andere tekenaars evenmin hoog aangeslagen. ‘Wie wapens zaait zal grafkruisen oogsten’, is de conclusie van het socialistische blad (zie bijv. De Notenkraker, 24 maart 1923 en 19 mei 1923).

Wie tegelijkertijd zowel de tekeningen uit De Houten Pomp als De Notenkraker bekijkt, valt het verschil in niveau op. Het eerste blad maakt een onbeholpener en onervarener indruk. Dat is begrijpelijk als men op de achtergronden let. De socialisten hadden een veel langere ervaring, werkten in een artistieker milieu en konden vrijuit tekenen. Ze werden bij hun arbeid niet zo hinderlijk gevolgd als de anti-revolutionairen, die wel eens de indruk gekregen moeten hebben, dat ze zich met verboden zaken inlieten.

Tekening van E. Binnendijk (24 november 1923).

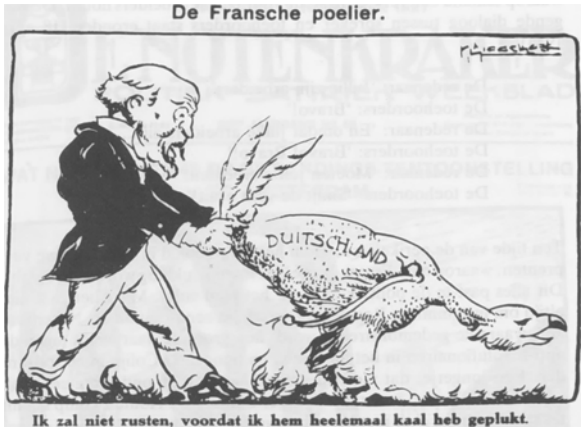

Tekening van M.L. Middelhoek (2 februari 1923).

Gedurende het gehele bestaan van De Houten Pomp worden tekeningen, meestal in kleiner formaat afgedrukt, uit andere periodieken overgenomen, zowel binnen- als buitenlandse. In totaal 244. Wat Nederland betreft wordt nogal eens een prent uit De Notenkraker gebruikt - een veelvoud van het omgekeerde - maar ook aan de Haagsche Post (Ton van Tast, P. van der Hem) en De Telegraaf (Louis Raemaekers) wordt regelmatig een illustratie ontleend. Uit het buitenland komen we een groot aantal bladen tegen: Simplicissimus, Fliegende Blätter, Jugend, Kladderadatsch (Duitsland), Punch, Evening News, Daily Express (Engeland), Le Rire, l'Illustration (Frankrijk), Il Traveso (Italië) en nog vele andere.

Het overnemen van deze prenten dient verschillende doeleinden. Het meeste wordt zonder enig commentaar afgedrukt en men mag veronderstellen, dat de in de prent weergegeven zienswijze dan ook die van de redactie is. Het betekent natuurlijk ook een kleine verlichting van de werkzaamheden. Soms verschijnen prenten uit andere bladen met de kennelijke bedoeling te laten zien dat in politiek anders-georiënteerde kringen dezelfde visie wordt gedeeld als in anti-revolutionaire kringen. Uit de Fliegende Blätter wordt bijvoorbeeld een tekening overgenomen,

waarop iemand een verkiezingsrede voor Duitse arbeiders houdt. De volgende dialoog tussen spreker en toehoorders staat eronder (18 april 1924):

De redenaar: ‘Jullie zijn arbeiders’
De toehoorders: ‘Bravo!’
De redenaar: ‘En omdat jullie arbeiders zijn.....’
De toehoorders: ‘Bravo! Bravo!’
De redenaar: ‘Moeten jullie arbeiden!’
De toehoorders: ‘Smijt de vent eruit!’

Ten tijde van de perikelen rondom het Ruhrgebied in 1923 zien we veel prenten, waarop anti-Franse gevoelens tot uitdrukking worden gebracht. Dit alles past in de politieke lijn die het blad volgt. Maar het gaat niet altijd om instemming. Regelmatig verschijnt een prent uit De Notenkraker, waarmee gedemonstreerd wordt hoe groot de haat wel is tegen de anti-revolutionairen in het algemeen en hun leider Colijn in het bijzonder. Een jongetje, dat met zijn ouders wandelt en onderweg een wolf ziet, vraagt: ‘Vader, is dat nou meneer Colijn?’ De Houten Pomp neemt tekst en tekening over met het commentaar: ‘En... wie is de schuld ervan, dat het kind dat vraagt?’ (23 januari 1925). Geïrriteerd reageert het blad ook op tekeningen en teksten die Colijn steeds in verband brengen met zijn vroegere functie bij de ‘Koninklijke’: Petroleum-Colijn. Enigszins kribbig wordt over De Notenkraker gesproken als de krant ‘die aan petroleum-dwang-voorstellingen schijnt te lijden’. Een kerstplaat van de SDAP, getekend door Albert Hahn jr., waarop de stralende zon van het socialisme te zien is, wordt overgenomen, maar van twee nieuwe woorden voorzien: Arm socialisme! (3 januari 1930). Ook prenten van Raemaekers worden soms overgenomen en vervolgens veroordeeld als ‘een schandelijke plaat’.

Een enkele keer wordt De Notenkraker gesuggereerd namen of onderschriften in een tekening te veranderen. In november 1927 wordt in Amsterdam een Zendingstentoonstelling gehouden. De Notenkraker toont de lezer, door middel van een tekening van Albert Hahn jr., wat niét op de tentoonstelling te zien is, namelijk drie Indische communisten, die als misdadigers zijn opgehangen. ‘De WARE zending’ noemt het blad de tekening, waarop ook nog iemand met geweld wordt gedwongen de bijbel te lezen. De Houten Pomp drukt deze tekening af onder het opschrift: Het oordeel van onze tegenstanders. Bart van de Veluwe publiceert op dezelfde bladzijde een brief aan de redactie van Het Volk. Hij prijst het blad, dat het de laatste tijd met pen en tekenstift zo actief is en zich zo inzet voor de drie opgehangen communisten in Indië, ‘ofschoon ze toch heusch niet meer van plan waren dan alleen door moord

ZATERDAG 12 NOVEMBER 1927

DE NOTENKRAKER
POLITIEK-SATIRIEK-WEEKBLAD

21STE JAARGANG N: 46

WAT NIET TE ZIEN IS OP DE ZENDINGS-TENTOONSTELLING TE AMSTERDAM

BIJBEL

De ware zending!

Hun Stuurman.
Ter herinnering aan den scheidenden loods.

en brand heel de samenleving in onze tropische gewesten om hals te brengen. 't Is toch zonde en jammer van die mooie tekeningen van Hahn en consorten, die hierin heel hun ziel gelegd hebben'. Even verder: 'Ze kunnen met een kleine wijziging in het bijschrift nog uitstekend gebruikt worden in de zaak, volgens mijn dom verstand. Als je nou die mooie platen, waarop de drie slachtoffers aan de galg hangen nog eens in een volgend nummer van *Het Volk* of *De Notenkraker* liet afdrukken. En dan als onderschrift: Fimmen, Schmidt en Kiës? En in plaats van den Indischen beul, als scherprechter Albarda?' (25 november 1927). De drie genoemden zijn SDAP'ers, die aanzienlijk linkser staan dan de gematigde Albarda en heel wat problemen veroorzaken.

Zo wordt de bal teruggespeeld. De discussies tussen socialisten en anti-revolutionairen in de jaren twintig hebben iets van een nietes-welles- strijd. Geheel voorspelbaar is hoe de reactie van de ander zal zijn. Maar soms komt een gevoel van waardering voor de ander op. Als Troelstra in 1925 aftreedt als leider der SDAP tekent L.J. Jordaan een prent, waarop de scheidende loods het stuurrad van het SDAP-schip voor het laatst vasthoudt. De Houten Pomp neemt deze tekening over onder de kop: Hun Stuurman. 'In verband met een huldeblijk aan Mr. Troelstra plaatst Het Volk deze mooie plaat die we overnemen als een aandenken aan den leider der SDAP' (6 maart 1925).

Nadat de lezers van De Houten Pomp gedurende lange tijd de tekeningen van Hein Kray onder ogen hebben gehad, wordt het nummer van 15 mei 1925 opgeluisterd door het werk van twee anderen: Louis de Leeuw en J.F. Nuijens, beide van het rooms-katholieke satirische orgaan De Roskam. De twee bladen hebben tot samenwerking in de vorm van clichéruil besloten, teneinde het hoofd beter boven water te kunnen houden. Aan de lezers wordt niet meegedeeld, dat hiertoe besloten is. Uit het overzicht van enige bladzijden terug blijkt dat zo'n 540 prenten van deze rooms-katholieken zijn opgenomen. Omgekeerd verschenen die van Kray in De Roskam.

De eerste tekening is van Louis de Leeuw en laat direct zien waarom het gaat in de verkiezingsstrijd van 1925: liberalen, socialisten en communisten doen een aanval op het door het christendom bezette regeringsgebouw. De antithese is hiermee treffend in beeld gebracht: duidelijker zwart-wit kan het niet.

Het ligt buiten het bestek van dit boekje uitvoerig in te gaan op De Roskam, maar een aantal opmerkingen kan niet achterwege blijven, vooral waar het de vergelijking met De Houten Pomp betreft. De samenwerking zou niet tot stand zijn gekomen als er geen sprake was geweest van een zeker gemeenschappelijk uitgangspunt. Dat bestaat in de eerste plaats uit het samen behoren tot 'de rechterzijde', hetgeen neerkomt op:

De verkiezingsstrijd.
REGEERINGSGEBOUW
S.D.A.P.
KLASSENSTRIJD
Waar het om gaat!

anti-socialisme en anti-communisme. In De Roskam wordt buitengewoon fel van leer getrokken tegen de SDAP en de bedreigingen die van deze partij uitgaan, vooral in het zuiden van Nederland. De socialistische partij wordt gezien als ‘het monster in de mijnstreek’, dat door de christelijke arbeider moet worden neergeslagen. ‘De ongewenschte hervormer in het land van Koning Christus’, zo wordt de SDAP in Brabant en Limburg elders genoemd (1 november 1929).

Er bestaat echter een belangrijk verschil in het niveau van bestrijding van het socialisme tussen de twee bladen. De Roskam maakt meer gebruik van karikatuur. Gezichten van socialisten worden gechargeerd getekend en veelal met ongunstige trekken opgezadeld, hetgeen bij Kray zelden of nooit het geval is. De onderschriften bij De Roskam-prenten zijn ook vaak agressiever. Bij een prent van Nuijens over de Belgische Socialistische Partij staat (9 juli 1926):

> Een groote mond, een waterhoofd
> Een stel misvormde beenen
> Waardoor hij zelf beweging mist,
> Ziedaar een Belgisch socialist.

In het ‘vertekenen’ van gezichten wordt in De Roskam zeer ver gegaan als de aanval van de prent gericht is tegen de Staatkundig-Gereformeerde Partij en de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij. De predikanten die deze anti-papistische partijtjes leidden, Kersten en Lingbeek, worden als zeer ongure individuen afgebeeld. Op 23 juli 1926 geeft Louis de Leeuw een advies aan deze ‘papenvreters’: ‘Sommige menschen kunnen niet nalaten de “gevaarlijke” Roomschen over de tong te laten gaan, - welnu, slik ze in’. De prent die deze tekenaar erbij maakt, spreekt geheel voor zichzelf. Voor de volledigheid is het goed ook mee te delen, wat deze anti-papistische partijen over Rome te vertellen hebben en waarop De Roskam te reageren heeft. In De Houten Pomp worden enige zinnen overgenomen uit Staat en Kerk, het officieel orgaan van de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij van ds. C.A. Lingbeek: ‘Daar is een publieke vrouw werkzaam op den Breeden Weg, die er een eer in stelt, om de geheele wereld aan zich te trouwen. O! ze is zoo bevallig, wanneer ze vriendelijk naïef met lieve lonkjes haar prooi belaagt. Maar wee! als ze haar beschonken slachtoffer in haar roof hol heeft weten te lokken. Zij plundert hem eerst uit en werpt hem daarna in den afgrond der eeuwige verdoemenis.

We werden allen op den Levensweg wel eens aangesproken door deze demi-mondaine. Hoe kostbaar was haar gewaad, hoe melodieus heur stem, hoe bedwelmend zoet haar wierook. Wij twijfelen niet, of gij zult terstond begrepen hebben, dat wij doelden op Rome' (8 augustus 1924).

Wordt door De Roskam meer gekarikaturiseerd dan in De Houten Pomp, ook een ander accent bij de onderwerpenkeuze maakt deel uit van het verschil tussen beide bladen. De Houten Pomp laat zich weliswaar niet onbetuigd bij het attenderen op de gevaren van de bioscoop en aanverwante verschijnselen, maar het is toch vooral De Roskam, dat zich de zaak van de zedelijkheid aantrekt en tegen de moderne tijdgeest tekeer gaat. Aan de kwalen van onze tijd, zoals lichtzinnigheid, verkwisting, genotzucht en ongeloof kan slechts een grote schoonmaak een einde maken, meent de tekenaar G. Röling dan ook (20 mei 1927).

Als aan de Neo-Malthusiaansche Bond, een organisatie die zich onder meer beijvert voor geboortenbeperking, in 1927 koninklijke goedkeuring wordt geweigerd, plaatst de tekenaar Nuijens bij een zeer ongunstige prent van een vrouw in verwachting, het volgende onderschrift: ‘'t Was

te verwachten...! Zoo'n zedenverpestende vuilpoes!' Dezelfde tekenaar roept ook min of meer op tot een vorm van censuur als hij de vraag stelt: 'Wordt het geen tijd de overgrote meerderheid der weldenkenden te vrijwaren voor deze pestwalmen uit Moskou en elders?' Die pestwalmen, die uit een riool opkomen, zijn de 'Godspest', pornographie, De Notenkraker, het ommunisme (getekend als rat!), het toneel, de naaktcultuur en De Tribune.

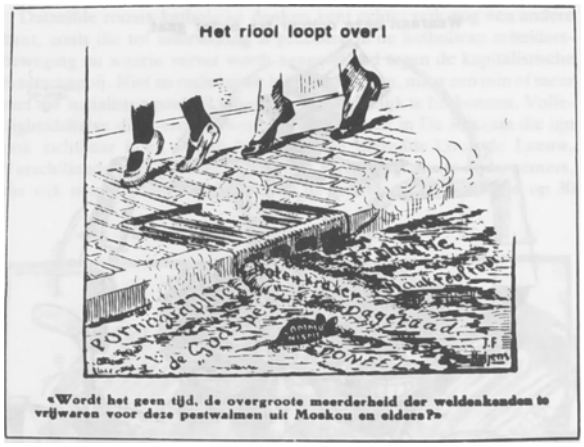
Het riool loopt over!
«Wordt het geen tijd, de overgroote meerderheid der weldenkenden te vrijwaren voor deze pestwalmen uit Moskou en elders?»

Deze tekeningen lijken voort te komen uit de gedachte, dat de westerse cultuur ten onder gaat. Niet alleen bestaat er de dreiging van 'het bolsjewisme' uit het Oosten, ook uit het Westen valt weinig goeds te verwachten, met name uit Amerika niet. De dollar is voor Louis de Leeuw de 'Grootmachtige Beheerscher van Europa'. Volgens dezelfde tekenaar zijn de tegenwoordige regeerders der aarde de charleston, de negers, het voetbal en het hockey. Hij laat er geen twijfel over bestaan, dat onze cultuur hieraan ten gronde zal gaan (22 juni 1928).

Sommige van deze prenten zouden overigens een goede illustratie vormen bij ontwikkelingen in de tweede helft van de jaren zeventig, die onder de naam 'ethisch reveil' bekend zijn geworden. We hebben hier waarschijnlijk met een constante in de rooms-katholieke politiek te maken, een constante, die gedurende een bepaalde tijd verdwenen lijkt te zijn, maar ineens terugkeren kan.

Waaraan onze cultuur ten onder gaat.
CHARLESTON
HOCKEY
De tegenwoordige regeerders der aarde.

Datzelfde rooms-katholieke denken kent echter ook nog een andere kant, zoals die tot uitdrukking is gekomen in de katholieke arbeiders-beweging en waarin verzet wordt aangetekend tegen de kapitalistische maatschappij. Niet zo radicaal als bij de socialisten, maar een min of meer met die socialisten parallel lopende lijn is duidelijk te herkennen. Volledigheidshalve dient erop te worden gewezen, dat in De Roskam die lijn ook zichtbaar is en wel in het werk van diezelfde Louis de Leeuw. Verschillende keren maakt hij prenten van dik-uitziende ondernemers, die rijk worden over de ruggen van de arbeiders. Bijvoorbeeld op 30

augustus 1929, als hij laat zien dat door concentratie in de margarine-industrie de kleine fabriekjes en hun arbeiders het kind van de rekening worden.

Na de stopzetting van De Roskam op 31 december 1929 houdt eveneens de samenwerking van de rooms-katholieke tekenaars met De Houten Pomp op. Ook incidenteel werkt niemand meer mee. Hein Kray gaat nog drie maanden alleen door.

Ondertussen wordt het tijd, dat we ons gaan bezighouden met het werk van de man die toch het belangrijkste was en het meeste aan het blad heeft bijgedragen. Zijn tekenwerk valt uiteen in een aantal onderdelen: portretten, vignetten, schetsen en prenten. De portretten, die een hele pagina in beslag nemen, komen voor in de beginperiode van het blad. Vanaf het eerste proefnummer maakt Kray portretten van bekende anti-revolutionairen, vooral van de voorgangers, te beginnen met Abraham Kuyper. Hij tekende vanaf een foto en trachtte zoveel mogelijk 'natuur-getrouwe' koppen te vervaardigen. Van chargeren van bepaalde trekken om daarmee tot een duidelijker typering van de persoon te komen, is geen sprake. Albert Hahn deed dat in de serie 'bekende tijdgenooten' in De Ware Jacob; het beroemdste voorbeeld daaruit is Abraham de Geweldige.

Jan Hollander voorzag de portretten van Kray van enig commentaar over de verdiensten van de afgebeelde. Klaas Kater, die hier als voorbeeld wordt opgenomen, behoorde tot 'de wegbereiders van de christelijk-sociale beweging in ons land en wat zij gedaan hebben, heeft waarschijnlijk veel grootere gevolgen gehad dan zij zelf hebben kunnen en durven vermoeden'. Zijn naam zal onder ons voortleven 'als dien van den man uit en voor het volk!' (17 november 1922). Tot de geportretteerden behoren, naast Kuyper en Kater, onder meer Groen van Prinsterer, Keuchenius, Talma, Bilderdijk, Da Costa, J.H. Donner, Herman Bavinck, De Savornin Lohman, Idenburg, koningin Wilhelmina en prinses Juliana. Op alle portretten stralen de 'slachtoffers' een zekere vriendelijke vastberadenheid uit. Niemand beschikt over onaangename eigenschappen. Het opnemen in het blad van een serie als deze laat zien, dat de antirevolutionairen het verleden en de mannenbroeders die een sleutelpositie hebben ingenomen, zeer in ere houden.

De kleine portretten zijn overwegend die in de rubriek *Parlementaire figuren*, waarvan eerder dat van het SDAP-kamerlid Jan van den Tempel opgenomen is. Deze zijn wat 'ruwer' van opzet, maar chargeren evenmin. Ook niet als de teksten van Jan Politiek daarvoor alle aanleiding zouden geven. In de meeste beschrijvingen worden karakteristieken genoemd, die zich uitstekend voor wat karikatuur zouden lenen, maar daarvan is geen sprake. Kersten wordt 'een virtuoos in het negatieve', Lingbeek

‘een curiosum’, en de communist Lou de Visser ‘een bijna ongenietbaar type’ genoemd, maar allen kijken betrekkelijk vriendelijk op Kray's tekeningen. Schurken of knoeiers worden in de wereld van deze tekenaar niet aangetroffen. Er bestaat een kennelijke vrees de politici onrecht aan te doen. In een gesprek met Fred Lammers in Trouw vertelt Kray, dat hij eens door Colijn een tekening kreeg teruggestuurd, waarop Wijnkoop, de voorman der communisten, met een heel grote mond was afgebeeld. Colijn had er een kruis doorheen gezet met de woorden: ‘Zó moet het niet’ (Trouw, 19 januari 1976).

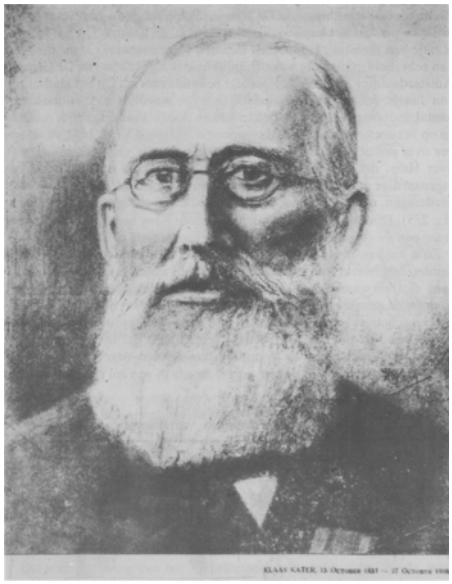

Zo nu en dan verschijnen in De Houten Pomp schetsen van Kray, in het prille begin ‘Uit het kopijboekje van Henkie’ en daarna ‘Uit het schetsboekje van Heintje’. Het betreft hier een wijze van werken, die met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid is afgekeken van De Groene Amsterdammer, waar Felix Hess zijn bekende rubriek Uit het kladschrift van Jantje verzorgde. Op kinderlijke wijze wordt in zo'n rubriek een aantal onderwerpen tegelijk behandeld en door elkaar getekend, zonder, zo op het eerste gezicht, lijn of compositie. Cornelis Veth, bekend schrijver over politieke prentkunst in de eerste decennia van deze eeuw, zegt over Hess, dat zijn tekentrant ‘tegelijk gemakkelijk en toch weer vol eigenaardige moeilijkheden is’. Misschien is het esthetisch niet geheel te verdedigen, meent hij, maar het is stellig allesbehalve gemakkelijk (1921, blz. 275). Deze quasi-slordige manier is door Kray een tijdje nagevolgd, maar een vaste rubriek heeft hij er niet van gemaakt.

Zo'n aanpak heeft het voordeel, dat niet één onderwerp behoeft te worden uitgewerkt, maar dat de tekenaar een aantal zaken tegelijk kwijt kan, die het waarschijnlijk niet tot een zelfstandige, op principes van compositie gebaseerde tekening zouden brengen. Het blijft bij een kladje, een schetsje, maar ondertussen kan toch even worden duidelijk gemaakt hoe het met een probleem is gesteld. En dat doet Kray voortdurend. De socialisten en communisten worden regelmatig in deze hanepoterige stijl op het papier gezet, steeds in een rol die niet vleiend

is. David Wijnkoop wordt één keer tamelijk ongunstig afgebeeld (9 februari 1923). Twee voorbeelden uit het schetsboekje zullen hier worden opgenomen.

Het ‘pièce de résistance’ van Kray's arbeid aan het blad zijn de ‘gewone’ prenten, die op de voorpagina verschenen of elders in het blad stonden. In totaal betreft dat, indien goed geteld, 1385 tekeningen. Om te zien waar het accent ligt, is een eerste verdeling gemaakt naar onderwerpen, die het binnen- dan wel het buitenland betreffen. Dat valt geheel ten voordele van de prenten over het binnenland uit: 1201 tegenover 184.

De waarschuwing van het Gereformeerd Jongelingsblad bij de start van het blad, dat er beter geen internationale politiek bedreven kon worden, lijkt aardig ter harte genomen wat de tekeningen van Kray betreft. Maar zonder twijfel is deze verdeling ook in overeenstemming met de ‘gerichtheid’ van de anti-revolutionaire politiek in die dagen, toen de belangstelling voor het buitenland betrekkelijk gering was. De Notenkraker maakt een internationalere indruk, maar dat is geen wonder voor een groepering die geen vaderland kent, zoals toen nog vaak werd opgemerkt.

Hoe staat het met de waarschuwing van het Gereformeerd Jongelingsblad, dat men, indien dan toch iets aan internationale politiek wordt ge-

Poincaré en Stresemann.

Afkoeling voor Fransche opgeblazenheid!

Een goede maatregel in Pruisen.

Ook een aan te bevelen maatregel voor roode wethouders en burgemeesters bij ons?

daan, niet eenzijdig moet zijn? Het is maar de vraag wat onder eenzijdigheid verstaan wordt. Nederland was in die dagen een ‘neutraal’ land, dat buiten de grote oorlog was gebleven. Over die neutraliteit is heel wat strijd gevoerd. De Telegraaf met hoofdredacteur J.C. Schröder (‘Barbarossa’) en politiek tekenaar Louis Raemaekers heeft een reeks van problemen gekend over de pro-Engelse houding van het blad, uitlopend in hechtenis en gesprekken op ambassadeursniveau. Raemaekers was in Engeland een held vanwege zijn anti-Duitse tekeningen.

Andere groepen waren echter meer pro-Duits. Troelstra, de leider der SDAP, was veel meer op Duitsland georiënteerd dan op de ‘geallieerden’. Binnen de sociaal-democratische partij bestond daartegen ook weer verzet. Vliegen was veeleer pro-Frans. En de anti-revolutionairen waren onder aanvoering van Abraham Kuyper eveneens pro-Duits. De inval in België in 1914 verdedigde Kuyper zelfs min of meer met een beroep op bijbelteksten. De anti-revolutionairen van de jaren twintig trokken deze lijn door. Uit de jaargangen van De Houten Pomp is dat duidelijk op te maken, zowel uit de tekeningen als uit de teksten in de diverse rubrieken.

In het conflict met Frankrijk om het Ruhrgebied in 1923 wordt de zijde van Duitsland gekozen. Het ‘arme’ Duitsland wordt bedreigd door het hooghartige, opgeblazen Frankrijk, Duitsland wordt gewurgd, Frankrijk (Poincaré) wil niet onderhandelen, maar laat Duitsland doodbloeden. Dit zijn de thema's van een aantal prenten van Kray. Op een andere wordt het volhardende verzet van Duitsland, Het ontwaken van den Germaan, met sympathie begroet (2 maart 1923). Frankrijk ontmoet de antipathie van de anti-revolutionairen. Waarschijnlijk heeft dat te maken met 1789 en de geest van vrijheid, gelijkheid en broederschap, die door Groen van Prinsterer zo is bestreden. De anti-revolutionaire partij dankt in feite haar bestaan aan de Franse revolutie. Dat ook Engeland met weinig sympathie tegemoet getreden wordt, zal ook met historische redenen in verband moeten worden gebracht. De Boerenoorlogen in Zuid-Afrika hebben tegen Engeland een harde anti-stemming gekweekt en niet alleen bij de anti-revolutionairen.

Oriëntatie op Duitsland betekent echter niet, dat alle ontwikkelingen in dat land met een zelfde sympathie worden bekeken. Integendeel, de toenemende socialistische invloed in het land wordt betreurd en in woord en beeld bestreden. Op 22 november 1929 wordt over de situatie in Duitsland een zin overgenomen uit het ‘Deutsche Adelsblatt’: ‘Es gilt sich zu besinnen auf die kulturellen und christlichen Grundlagen deutschen Volkstums. Es gilt den Mut zum Glauben als Faktor in politischen Handlungen einzusetzen’. Kray maakt hierbij een prent, waarbij de Duitse adel, Germania beschermend, optrekt tegen ‘het monster’ van communisme, revolutie, marxisme en ongeloof. In de visie van Kray en de

anti-revolutionairen kunnen socialisten geen verantwoordelijkheid dragen voor het landsbelang. Zeer treffend blijkt dat in begin 1930 als De Houten Pomp een prent afdrukt, van Kray, waarboven staat: Een goede maatregel in Pruisen. Die maatregel houdt in, dat een communist en een fascist moeten verklaren, bij een eventueel conflict, het landsbelang hoger te zullen stellen dan het partijbelang. Onder de prent wordt gevraagd of dit ook een aan te bevelen maatregel zou zijn ‘voor roode wethouders en burgemeesters bij ons?’ (14 februari 1930). Een ‘Berufsverbot’ dus in de vroege jaren dertig. Hiertegenover staan dan weer prenten en teksten, waarop het Duitse militarisme, het ‘Junkertum’ en de Pruisische mentaliteit worden aangevallen. De houding tegenover Duitsland kenmerkt zich door een zekere tweeslachtigheid.

Dat is ook met Mussolini het geval. Voor het fascisme als politiek verschijnsel in Italië bestaat niet alleen geen sympathie, het wordt ook bestreden als een stelsel van brute macht. Bepaalde facetten uit het optreden van Mussolini daarentegen vinden wel instemming. Vermeld is reeds, dat het ingestelde vloekverbod in Italië ‘den fascist eert’. Ook Mussolini's decreten tegen de onzedelijkheid worden met instemming bejegend: ‘Het doel is zeker den strijd méér dan waard’, wordt daarover op 13 augustus 1926 opgemerkt. Als Mussolini een aantal fabrikanten heeft ontvangen, die op grote schaal de productie van naaimachines ter hand willen nemen teneinde de huiselijkheid van de Italiaanse meisjes te bevorderen, wordt dat op 24 februari 1928 onder een tekening van Kray ‘niet de slechtste van Mussolini's visioenen’ genoemd. In de rubriek *We vliegen* wordt echter ook geconstateerd, dat Mussolini bezig is zich naast en ‘straks boven den Souverein’ te plaatsen. Maar het fascisme moet om de orde te handhaven nu ‘reeds met de knoet in eigen gelederen gaan werken’. En: ‘Fascisme en communisme - 't één fatsoendelijker dan het ander! - maar ze steunen beide op de brute macht. En zullen daarom beide, na korter of langer tijd, in hun eigen zwaard vallen’ (26 augustus 1927).

In de belevingswereld van de anti-revolutionairen zijn het echter de communisten die de grootste bedreiging veroorzaken. De gebeurtenissen in de Sovjet-Unie worden nauwlettend gevolgd en vooral ten voorbeeld gesteld aan de socialisten in Westeuropese landen. Aan het communisme (‘Moskou’) wordt een grote macht toegekend. De mijnstaking in Engeland in 1926, The Great Strike, wordt, suggereert men, vanuit de Russische hoofdstad geleid. De houding tegenover de godsdienst in de Sovjet-Unie is uiteraard regelmatig onderwerp van tekst en tekening. Op 3 november 1922 publiceert Kray een prent over De Sovjet-regering en de Joden, naar aanleiding van de afschaffing van het godsdienstonderwijs. De joodse gemeenten in Rusland protesteren daar met kracht tegen.

‘Zelfs in de donkerste dagen van de tsaristische onderdrukking hadden de Joodsche gemeenten in Rusland niet te lijden wat zij op dit ogenblik moeten doorstaan’. De tekening wordt door Kray zelf als een uitwerking van een van zijn beste ideeën gezien (brief van Hein Kray, 12 november 1976).

Het Russische communisme is in De Houten Pomp een duidelijkherkenbaar verschijnsel en de houding die daartegen wordt ingenomen eveneens. Soms wordt het internationaal socialisme echter op één hoop gegooid met het communisme en soms krijgt men zelfs de indruk, dat socialisme, communisme en fascisme ‘één pot nat’ zijn. Zo op 24 augustus 1928, als Mussolini niet begrijpt wat het internationaal socialisme eigenlijk op hem tegen heeft: ‘ik breng hun beginselen eenvoudig in de praktijk’. Ook andere keren kunnen we hetzelfde constateren.

Koos van Weringh, ***De Houten Pomp. A.R. Caricaturistisch Weekblad***

Hoe de anti-revolutionairen al de bewegingen en stromingen in de internationale politiek van elkaar onderscheiden, is niet zo'n duidelijke zaak. Vanuit hun visie is dat wellicht ook minder belangrijk. Uiteindelijk hebben deze bewegingen alle één zelfde doel: ze willen op deze aarde, hier en nu, een heilstaat bouwen en de wereldvrede verzekeren. En, naar anti-revolutionaire overtuiging, kan dat niet en zal dat ook niet gebeuren. Deze wereld is geen doel in zichzelf, maar is op weg naar de laatste dag, de wederkomst van Christus en de dag van het oordeel. Het mensdom kan op deze wereld niet gelukkig worden. Pogingen daartoe zijn tot mislukkingen gedoemd.

De vele conferenties die na de oorlog van 1914-1918 zijn gehouden om tot één of andere vorm van ontwapening te komen, worden zeer kritisch bejegend in De Houten Pomp en in feite bij voorbaat veroordeeld. Het zijn pogingen die Gods plannen met deze wereld doorkruisen, hoogmoed die voor de val zal komen. Op 15 april 1927 laat Kray zien hoe gastvrij de ontwapeningscommissie te Genève wordt ontvangen. Een diplomaat betreedt met zijn koffers een ruimte waar hij bedreigd wordt door het gele gevaar (als een vreemd monster getekend), onder schot wordt gehouden door bolsjewieken en Italianen, terwijl Franse, Balkanese en Indische bommen dreigen te ontploffen: ‘'t Lijkt hier wel overal te spoken!’, constateert de zeer verschrikte conferentieganger. Dat het in deze wereld zo ‘spookt’ is een gevolg van de zondeval. De mens is daardoor onbekwaam tot enig goed en geneigd tot alle kwaad, zoals dat al enige eeuwen eerder in de Heidelbergse Catechismus is omschreven. Dat is nog steeds het anti-revolutionaire credo (van de jaren twintig).

Het verzamelen van alle volken achter één ideaal is een nieuwe poging van de mens een toren van Babel te bouwen. Dat was ook na de zondvloed gebeurd, toen de geslachten van Noach gezegd hadden: ‘Welaan, laten wij ons een stad bouwen met een toren, waarvan de top tot in de hemel reikt, en laten wij ons een naam maken, opdat wij niet over de gehele aarde verstrooid worden’. Maar God had het niet goed gevonden en had hun taal verward, zodat zij elkaar niet konden verstaan en zij over de gehele aarde verstrooid werden (Genesis 11:1-9).

De ontwapeningsconferenties in Genève worden in dit licht gezien: ‘De menschheid bouwt opnieuw haar toren van Babel’, zoals Hein Kray het op 13 september 1929 op een tekening vastlegt. De contouren van een donker, gevangenis-achtig bouwwerk zien we daarop. Als men zich de rijzende zonnen voor de geest haalt van de prenten over ontwapening e.d. uit De Notenkraker, dan is het duidelijk, dat we ons hier geheel aan het andere uiterste bevinden. De wereldvrede wordt niet als een haalbaar ideaal gezien. Slechts een enkele keer breekt iets door van een sprankje hoop: ‘Zie ik eindelijk tòch iets komen...?’ vraagt een uit het raam turende vrouw (18 april 1924). En in 1929, naar aanleiding vaneen conferentie

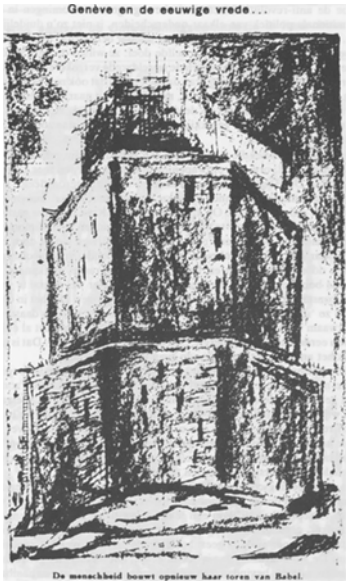
Genève en de eeuwige vrede...
De menschheid bouwt opnieuw haar toren van Babel.

in het Haagse Vredespaleis vraagt de vrede, eveneens getekend als een vrouwenfiguur (Pax): ‘Zou ik hier, waar een paleis voor me werd gebouwd, eindelijk met steun van het Volkenrecht de plaats terugvinden waar ik recht op heb?’ (16 augustus 1929). Het zijn voorzichtige en aarzelende vragen die de vrede zichzelf stelt. Het antwoord is eigenlijk bekend: het volkenrecht zal zijn plaats niet terugvinden. In het laatste nummer van De Houten Pomp verschijnen Oorlog en Revolutie, twee woeste, met dolkmes en bijl uitgeruste figuren, op de Londense vlootconferentie om te melden dat ze ter beschikking blijven. De oorlog is getekend zoals op vele prenten de oorlogsgod Mars wordt uitgebeeld. In de anti-revolutionaire karikatuur maakt men wel gebruik van de figuren en typen, die ook bij ‘de overzijde’ bekend zijn: Mars, Pax, Marianne, John Bull, Germania en Uncle Sam.

Tenslotte is het nog van belang te wijzen op een verschil wat de buitenlandse politiek betreft tussen Kray en de tekenaars van De Roskam. Voorzover in De Houten Pomp overgenomen, treffen we bij de rooms-katholieke tekenaars een aantal zeer negatieve prenten aan over de Volkenbond en zijn activiteiten. Louis de Leeuw laat bijvoorbeeld op 9 juli 1926 zien dat Mars de ‘lachende Cavalier’ van de Volkenbond is. Boven de vergadertafel verschijnt zijn grijnzende gestalte, terwijl de voorzitter - door De Leeuw aangeduid als ‘de wauwelaar beneden’ - juist opmerkt: ‘Mijne heeren, wij gaan aldus geleidelijk den weg der verbroedering!’ Bij Kray treffen we zo'n negatieve benadering van de Volkenbond niet aan. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat zijn politieke voorman, Colijn, in het Volkenbondsgebeuren een grote plaats innam, als een van de voorzitters van de Economische Wereldconferenties. Over zijn activiteiten in Genève schrijft Colijn in 1927 aan het anti-revolutionaire kamerlid dr. J.G. Scheurer: ‘Men moet in Holland niet al te veel van mij hebben. In het buitenland stelt men mijne inzichten op prijs en is bereid er voor een niet onbelangrijk deel rekening mee te houden. Waarom zou ik dan nalaten te streven naar het bevorderen van enkele goede dingen? Bovendien is de neiging om naar mijn adviezen te luisteren in *eigen kring* ook al niet toenemend. Bij de jongste provinciale en gemeenteraadsverkiezingen heeft men bij herhaling mijne adviezen in den wind geslagen en eigen weg gevolgd’ (Puchinger, blz. 142). Dat verwijt van Colijn geldt zeker niet, zoals we nog zullen zien, de tekenaar van De Houten Pomp.

Verreweg het grootste deel van Kray's werk is gewijd aan de Nederlandse politiek. Gedurende 7½ jaar heeft hij vanuit anti-revolutionair standpunt het politieke gebeuren met getekende commentaren begeleid. Eigenlijk is dat niet juist gezegd. Wat Kray probeerde, was de anti-re-

volutionaire beginselen, die hij van harte was toegedaan, grafisch toe te passen. In dit laatste gedeelte zullen we proberen enige algemene lijnen in Kray's werk te schetsen. De tendentie daarin is al bekend. Die is, zoals Bart van de Veluwe aan het eind van de rit omschreef:

- Zeven jaar ruim mocht gij vuren
- Uit het Rechtsche legerkamp.

De Houten Pomp vuurde dus vooral op het ‘linkse’ kamp. In de jaren twintig had men kennelijk minder moeite met de begrippen links en rechts dan tegenwoordig. Met name valt op, dat de anti-revolutionairen zichzelf herhaaldelijk rechts noemden. In zekere zin gold dat als een eretitel.

Een veelheid van onderwerpen komt in de jaren twintig in Nederland aan de orde. Sommige doen tegenwoordig actueel aan, zoals de eindeloze discussies - en vele tekeningen - over het al of niet invoeren of weer afschaffen van de zomertijd. Het Tweede Kamerlid Braat, een plattelander, is daarbij voortdurend in het nieuws. Aan andere onderwerpen kan men slechts met een zekere weemoed denken, bijvoorbeeld als enig rumoer ontstaat over de afschaffing van de *vierde* postbestelling. In dat opzicht waren de jaren twintig zo slecht nog niet. Maar het betreft hier incidentele zaken, die alle door Kray geïllustreerd werden.

Het gros van de prenten gaat over de plaats van de anti-revolutionairen in de Nederlandse samenleving en vooral over de gevaren en bedreigingen die zij tegenkomen op de door God aangegeven weg. In zijn afscheids-artikel in De Houten Pomp noemde Kray als criterium voor goede karikatuur, dat het behalve een waarschuwing voor de tegenstander ook een bemoediging voor de vriend moet zijn. Deze beide kanten komen in zijn werk ruimschoots aan bod.

De waarschuwingen aan de tegenstander zijn talrijk en worden op verschillende manieren gegeven. De tegenstander is ‘de overzijde’, zoals dat vaak wordt genoemd. De overzijde is samengesteld uit de niet-christelijke partijen: socialisten, liberalen, communisten, vrijzinnig-democraten, plattelandsbonders. Niet allemaal zijn ze even gevaarlijk, het hangt ervan af om wat voor onderwerp het gaat. De Plattelandsbond van Braat lijkt in de visie van De Houten Pomp een onschuldig verschijnsel, een politieke misgeboorte, goed voor wat lachsalvo's in het parlement, maar volkomen ongevaarlijk. Met de andere partijen ligt dat anders. Met de liberalen stemt men redelijk overeen in een aantal zaken, maar men moet nog steeds met ze oppassen als het gaat om het bijzonder onderwijs. Hoewel de onderwijspacificatie tot stand is gekomen, acht men het liberalisme nog even onverdraagzaam als in de negentiende eeuw, toen het Volkspetitionnement werd georganiseerd tegen de

schoolwet van minister Kappeyne van de Coppello (1878). Door Kray wordt een geharnast strijder tegen het liberale monster in het strijdperk gebracht: ‘In Gods kracht den strijd aangebonden! Voorwaarts!’ (19 november 1926).

Het liberale monster bedreigt meer en meer onze scholen.
SCHOOL MET DEN BIJBEL
LIBERALE ONVERDRAAGZAAMHEID
In Gods kracht den strijd aangebonden! Voorwaarts!

Ook op ander gebied zijn de liberalen niet te vertrouwen en wel op dat van de zedelijkheid. In de jaren twintig komt de bioscoopfilm onweerstaanbaar opzetten, in De Houten Pomp ‘het monster van de zedelooze film’ genoemd. Een goede bioscoopwet zal dat monster te lijf moeten gaan, meent de anti-revolutionaire partij. Ook hier tekent Kray weer de figuur van een geharnast persoon (16 oktober 1925). Veel bestrijders van het kwaad treffen we in het blad trouwens in een dergelijke uitmonstering aan. In het ontwerp van de bioscoopwet wordt de mogelijkheid van censuur opgenomen. De regering wil namelijk een centrale keuring tot wering van onzedelijke films instellen. Socialisten en liberalen verzetten zich hier echter gezamenlijk tegen. De Houten Pomp noemt het een merkwaardig effect van de bioscoopwet, dat de linkse partijen elkaar spontaan in de armen vallen (7 mei 1926).

Ondanks de grote verschillen die in de politieke praktijk tussen de niet- christelijke partijen bestaan, hebben ze in de visie van de anti-revolutionair toch éénzelfde ‘fundament’: de volksgunst, wat dus geen fundament is, maar een vulkaan, zoals Kray op 4 september 1925 laat zien. Zonder de balanceerstok van de oppositie tegen de christelijke regering zou het

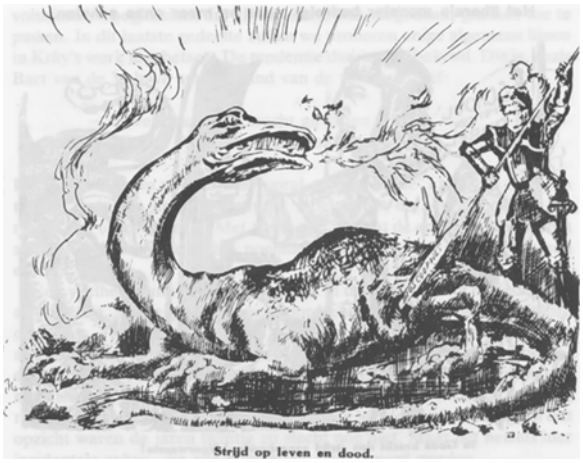

Strijd op leven en dood.

Merkwaardig effect van de Bioscoopwet.

De linksche partijen vallen elkaar spontaan in de armen.

de bouwers op de wankelende bodem van de volksgunst met de dag moeilijker worden zich te handhaven bij de steeds sterker wordende en elkaar bestrijdende stromingen, wordt als commentaar aan de prent toegevoegd. Het thema van ‘de volksgunst’ tegenover ‘het eeuwige beginsel’ wordt meer dan eens uitgewerkt. De kracht van de anti-revolutionairen zit niet in leuzen voor de massa, maar in het beginsel, zegt een stoere en vastberaden man tegen een fraai-uitgedoste SDAP'er die juist opgemerkt had: ‘Je ziet er tegen de verkiezingen lang niet zoo fijn uit als ik!’ (1 juni 1928).

Je ziet er tegen de verkiezingen lang niet zoo fijn uit als ik! Inderdaad niet, waarde vrind, mijn kracht zit in beginselen, niet in leuzen voor de massa

Deze antithese wordt nog duidelijker in beeld gebracht als het NVV in 1928 het bedrag van één miljoen gulden beschikbaar stelt voor de socialistische pers. Het NVV, slechts gekleed in een soort dierenvel en 'de man van het brute geweld' genoemd, vraagt triomfantelijk, wat daar tegenover gesteld wordt. Het Christendom antwoordt: 'Geen geld, maar de kracht van mijn eeuwig beginsel' (12 oktober 1928). Uit verschillende tekeningen van Kray, waarop de lezer van het blad met klem wordt opgeroepen de Unie-collecte voor het christelijk onderwijs te steunen, blijkt echter, dat ook de anti-revolutionairen van de jaren twintig niet van de wind kunnen leven.

Niet alleen 'de overzijde' heeft geen eeuwige en vaste beginselen, ook de Christelijk Democratische Unie mist die. Deze partij was in 1926 op

gericht door een groepje mensen, dat zich, zoals Buskes opmerkt, ‘principieel had losgevochten van de antithese-belijdenis’, de levenssfeer van de SDAP stootte hen echter af (blz. 140).

In de anti-revolutionaire partij bestond geen enkele waardering voor deze partij, die zich uitdrukkelijk christelijk noemde. Op 24 mei 1929 laat Kray zien, dat deze partij zal ‘bezwijmen’ nu de zon van de Tweede Kamerverkiezingen opgaat: ‘Geen wonder! Niet gesteund door het schild van principes mist ze alle kracht...’

De Chr. Democratische partij bezwijmt nu de zon opgaat.
KAMER VERKIEZINGEN
CHR. DEM. UNIE
A.R. PARTIJ
Geen wonder! Niet gesteund door het schild van principes, mist ze alle kracht...

Dat liberalen, sociaal-democraten en vrijzinnig-democraten allen voor de één of andere vorm van staatspensioen zijn heeft Kray op 28 juni 1929 tot een prent gebracht, die zijn gebruikelijke niveau van beschrijving of illustratie van politieke gebeurtenissen duidelijk te boven gaat. ‘Teerders op den Staat’, noemt hij de drie genoemde partijen en ook nog: ‘'t Edele drietal of de wandelende geldzak’. De rechtse partijen hebben principiële bezwaren tegen het staatspensioen, vooral tegen de premievrije ouderdomsuitkering. Het beginsel van de verzekering wenst men vast te hou-

De Maatschappij strompelt voort.
WEG MET
OVERHEIDSBEMOEIING
MAATSCHAPPIJ
STAATSSTEUN
DIE
ONTEERENDE
KRÜKKEN!
Waartegen onze actie moet gericht zijn!

den, het moet niet een teren op de staat worden. Op 13 december 1929 wordt gesproken over het staatspensioen als een ‘premie op de luiheid’. Een tekening als ‘Teerders op den Staat’ laat overigens zien welke mogelijkheden Kray als karikaturistisch tekenaar zou hebben gehad, als het klimaat in zijn partij daarvoor gunstiger was geweest.

De actie van de anti-revolutionairen op dit terrein is gericht tegen overheidsbemoeiing en staatssteun. Dat acht men ‘onteerende krukken’, die de maatschappij doen voortstrompelen en een krachtige opbloei verhinderen. Dit thema van-op-eigen-benen-staan is door Kray eveneens uitgewerkt (19 april 1929). Intrigerend bij het kennisnemen van deze opvattingen is steeds weer de vraag waarom men op sociaal-economisch gebied zoveel mogelijk op eigen benen moet kunnen staan, terwijl men op het gebied van zedelijkheid en moraal de hand van de overheid moet vasthouden.

Hoewel de beginselen van de gehele overzijde niet deugen, geldt dat vooral voor die van de socialisten. De SDAP is de meest aangevallen partij in De Houten Pomp, het blad lijkt met de partij van Troelstra en na diens aftreden van Albarda in een permanente oorlog gewikkeld. Een menigte van socialistische voormannen paradeert in de kolommen van het blad: Troelstra, Albarda, Stenhuis, Duys, Kleerekoper (‘ABK’), Van Braambeek, Ter Laan (K en J), Suze Groeneweg, Wibaut, Schaper, Fimmen. En uiteraard worden de communisten niet voorbijgezien. Ook Wijnkoop, Van Ravesteijn en De Kadt ontmoeten we met grote regelmaat, vooral de eerstgenoemde.

Elke beweging binnen deze partijen wordt gesignaleerd, waarschijnlijk als een geruststelling, dat het met de kracht van de oppositie wel meevalt. De voortdurende onenigheid zorgt daar wel voor.

Henri Polak verliest het vertrouwen van zijn arbeiders!
ENRI POLAK
De diamantarbeider tot den heer Polak: „Vertrouwen? Dankbaarheid? Heb je ons daarin dan opgevoed? Maar, man! zorg liever, dat we loonsverhooging krijgen!"

We zullen enige voorbeelden geven. In 1923 schrijft het SDAP-Eerste-Kamerlid Carry Pothuis-Smit in De Proletarische Vrouw een artikel over de vraag wat ‘onze jongens’ zouden moeten doen als Nederland zou worden betrokken bij de moeilijkheden in het Ruhrgebied. ‘Onze meening is, schrijft zij, dat dan dienst geweigerd moet worden. Dienst geweigerd in grooten getale, en dat daarmee onze ontwapeningseisch wordt onderstreept’. In het Weekblad van de Diamantbewerkersbond antwoordt Henri Polak, dat het neerschrijven van zoiets ‘de moed der onverant-

woordelijke onnadenkendheid' is. Het advies van De Proletarische Vrouw zou tot niets anders leiden, meent hij, 'dan tot het met zekerheid in den dood jagen van een aantal jonge menschen'.

Een dergelijke interne SDAP-discussie leidt tot een prent van Kray, waarop Henri Polak als een diender Carry Pothuis snapt als ze bezig is haar leuzen op de muur te kalken (16 maart 1923). Later, als Henri Polak een actie tot loonsverhoging niet wenst te steunen, plaatst Kray hem tegenover een plomp-uitziende en druk-gebarende arbeider, die het niet langer neemt (14 maart 1924). Elke onenigheid, elk royement of overstapje in de socialistische of communistische gelederen wordt in deze trant bijgehouden. Daar blijft het echter niet bij. De bedoelingen van de SDAP worden soms in twijfel getrokken, soms achter andere geschoven (de 'ware') of enigszins belachelijk gemaakt.

In 1923 wordt in Nederland een fascistisch verbond opgericht, dat een manifest uitvaardigt en dat onder meer toestuurt aan leden van de burgerwachten, instituten in die tijd, die op initiatief en met steun van de regering zijn opgericht en in stand worden gehouden. De SDAP maakt zich daarover ongerust en stelt vragen aan de regering wat deze denkt te doen. Voor De Houten Pomp is het antwoord eenvoudig: 'denk aan November '18!'. Toen waren er door Troelstra soldatenraden gevormd en verschilde het leger, wordt opgemerkt, maar weinig van een fascisti-

sche bende. En: ‘Het laat zich verstaan, dat nu anderen dit werk ook eens proberen, er in het hart van de sociaal-democraten ongerustheid komt’ (27 juli 1923). De zorg van de SDAP wordt kennelijk niet zo serieus opgevat.

Datzelfde geldt voor de hevige oppositie van de sociaal-democraten en anderen tegen de vlootwet, waarvan de behandeling in 1923 voor een politiek hoogtepunt zorgt. Het ontwerp wilde voorzien in de bouw van een vloot ter verdediging van Indië; twee kruisers zouden de kern van die vloot moeten uitmaken. De beroering over het ontwerp is zeer groot.

Zwaar is het werk tot heil der arbeiders!
ANTI
VLOOTWET
ACTIE
De S. D. A. P.: Ellendig! Nou danst dat tuig nog liever dan in den val te komen! En die kerel daar wil er ook nog zijn deel van....

Honderdduizenden tekenen een petitionnement van de SDAP. Sociaal-democraten en vrijzinnig-democraten zijn principieel tegen, omdat ze tegen bewapening zijn, de liberalen zijn tegen vanwege financiële redenen, de protestantse groeperingen zijn voor en de katholieken zijn verdeeld. Uiteindelijk wordt het ontwerp met 50 tegen 49 stemmen verworpen. Naar aanleiding van de gebeurtenissen tekent Kray een prent, waarop Troelstra probeert enige arbeiders in de val te lokken: Zwaar is het werk tot heil der arbeiders (7 september 1923). Aan Troelstra's verzet tegen de vlootwet lijken, zo te zien, geen belangrijke beginselen ten grondslag te liggen. Ook als de SDAP, in overleg met het NVV, een jaar later een studiecommissie in het leven roept om het militaire vraagstuk te bestuderen, wordt dat niet als een ernstige aangelegenheid opgevat: ‘Wel ja!, eerst overboord werpen. Als ieder dan denkt, dat het weg is, komen we aan studie toe...’. Vanaf het achterschip van de ‘SDAP’ kijken enige sociaal-democraten door een vergrootglas naar het militaire vraag-

stuk, dat als een baal in zee dobbert (17 oktober 1924). Zo'n commissie kan niet serieus bedoeld zijn, wordt daarmee gesuggereerd. Merkwaardigerwijs staat onder de prent een lang stuk, dat uit De Volkskrant is overgenomen en waarin wordt opgemerkt, dat het een belangrijk feit is, dat de SDAP deze commissie heeft ingesteld. ‘Ook onder de onzen (de rooms-katholieken, v.W.) zijn er die de betekenis van dit probleem zeer licht schatten en meenen, dat met het “opruimen van den militairen rommel” de zaak uit de wereld is. In de benoeming van de sociaal-democratische studie-commissie mogen zij een aanwijzing zien, dat het een ernstig vraagstuk is, hetwelk een grondige bestudeering eist’.

De S. D. A. P. bestudeert het militaire vraagstuk.
S.D.A.P.
MILITAIRE VRAAG-STUK
Wel ja! Eerst overboord werpen. Als ieder dan denkt, dat het weg is, komen we aan de studie toe

Omstreeks de jaarwisseling 1924/1925 publiceert Het Volk de officiële ledencijfers van de SDAP, waaruit blijkt, dat een groot verlies aan leden te melden is, ‘waarschijnlijk onder de invloed der economische malaise’. Kray wijdt daaraan - uiteraard - een prent waarbij de SDAP in het hooggebergte van de rots ontwapening naar die van de beperkte bewapening probeert te springen om op die manier de regeermacht te bereiken, als het kan in samenwerking met de rooms-katholieken. Het onderschrift luidt: ‘Vooruit! Wat geeft het. Als we ons doel maar bereiken!’ (30 januari 1925). Ook hier treft weer het ongeloof in de SDAP-bedoelingen, terwijl het in die tijd reeds zeer duidelijk begint te worden, dat een kentering zich aan het voltrekken is. De hierboven aangehaalde opmerkingen

van Henri Polak getuigen daarvan. Dat geldt eveneens voor de houding van De Volkskrant tegenover de militaire commissie in de SDAP. De voorzichtige pogingen tot toenadering van de SDAP naar de rooms-katholieken worden door De Houten Pomp niet ten voordele van de socialisten uitgelegd. Daar moet iets achter zitten - zo is ongeveer de strekking.

De socialisten en communisten zijn niet te vertrouwen. Zij worden er steeds van verdacht geweld te willen gebruiken. ‘Waarom behoudt ge uw eigen wapens? Toon eerlijk, dat het u ernst is met de ontwapening!’ zegt de anti-revolutionaire maagd tegen de SDAP, die een mes terzijde houdt, terwijl een lange optocht voor de vrede voorbijtrekt (11 maart 1927). In hetzelfde jaar verschijnt van Kray nog een dergelijke tekening: Onze

Onze sociaaldemocraten.
HEIN FRÉY
Vóór en achter de schermen.

sociaal-democraten vóór en achter de schermen. Dat is naar aanleiding van een kamerdebat over het subsidie voor de Burgerwacht, waar de SDAP tegen is. Albarda merkt in het debat op: ‘Op verovering van de staatsmacht zijn meer partijen belust. Dr. Kuyper schreef dagelijks in De Standaard over “de verovering van het regeerkasteel”, maar ieder wist, dat hij zich daarbij niet van handgranaten wilde bedienen. In de politieke terminologie worden nu eenmaal veel woorden ontleend aan het krijgsbedrijf. Wij behoeven geen geweld!’ (25 november 1927). De tekenaar van De Houten Pomp ziet dat echter enigszins anders. Het niet-gebruiken van geweld door de socialisten behoort voor hem tot de wereld van de woorden. De werkelijkheid is, meent hij, dat de sociaal-democraten het gebruik van geweld terdege stimuleren. De tekeningen die daarover zijn, houden zich vooral bezig met ‘ons Indië’, waar het in de jaren twintig roerig begint te worden. Het blad wijst enkele keren met nadruk op Nederlands verantwoordelijkheid jegens Indië. Zo vragen enige inlanders zich af: ‘Wij gaven Nederland bijna alles: onze producten, onze werkkracht - en wat geven de Nederlanders ons meestal terug?’ (1 januari 1926). Maar het gezag dient in die verre streken wel te worden gehandhaafd. De SDAP spreekt zich meermalen uit tegen een hard optreden van de Indische regering tegen ‘opstandige elementen’, omdat zij van mening is, dat daardoor nog meer verzet wordt opgeroepen. Deze houding wordt door De Houten Pomp zeer onjuist gevonden. Op 26 november 1926 schrijft het blad: ‘Terwijl de Javaan door de Anarchie ten doodendans wordt geleid, durft de sociaal-democratie hier te lande de Regeering de schuld te geven en haar tot zacht optreden te manen. De familieband trekt zeker; immers, in geheel de opgestane streek is de communist de aanstoker. En hoe zal de eene revolutionair (de soc. dem.) de andere (de communist) bestrijden?’ Later geeft de SDAP een dolk - mes aan een Indische opstandeling, ‘Gesteund door *onze* landgenooten!’ laat de tekenaar weten (16 maart 1928).

‘Ons Indië’ wordt van binnenuit bedreigd door opstandelingen, die vanuit Nederland worden gesteund, maar er dreigt ook gevaar van buiten. Japan is bezig Indië te hypnotiseren, meldt het blad op 6 juli 1928. Onder een prent van Kray staat: ‘'t Sluwe geeltje weet onzen handel bijna geheel uit onze eigen koloniën te verdringen’. Nergens wordt hier de suggestie gewekt, dat juist daarom ‘ons Indië’ behouden moet blijven, hoewel die gedachte voor de hand ligt. Kringen die met De Houten Pomp verwant zijn, zouden immers later de klaagzang ‘Indië verloren, rampspoed geboren’ aanheffen. Begin 1930 echter wordt die gedachte toch min of meer door Kray op papier gezet naar aanleiding van een SDAP-congres, waar uitvoerig over Indië wordt gediscussieerd. Een door haat verblinde inlander schiet, aangemoedigd door de SDAP, een pijl af op het ‘Nederlandsch-Ind. kapitalisme’. De pijl zal, meent de tekenaar, over

Koos van Weringh, ***De Houten Pomp. A.R. Caricaturistisch Weekblad***

het doel heenschieten en dan... de Nederlandse arbeiders treffen. De communisten, die in Indië als de ware onruststokers worden gezien en de SDAP als het ware op sleeptouw nemen, zijn ook in eigen land gewelddadig. In 1925 breken in de Drentse venen stakingen uit, die door de communisten gesteund worden. De SDAP verzet zich ertegen en betitelt, bij monde van Schaper in Het Volk, de staking als 'revolutionair onverstand'. De Houten Pomp merkt op: 'Schaper bedacht niet, dat het juist de dagelijksche ophitsende propaganda van de sociaal-democratie zelf is, die de arbeiders heeft voorbereid, tot deze uitbarsting *moest* volgen' (17 april 1925). Hetzelfde nummer toont één van de meest 'agressieve' prenten van Hein Kray. Een 'christelijke werkman' komt, met een gebalde vuist, in actie tegen een communistische arbeider, die in de Drentse venen met dynamiet speelt: 'Halt, niet verder!'

De anti-revolutionaire visie op de sociaal-democraten en communisten is niet gunstig. Ze worden niet vertrouwd. Dat komt omdat ze geen vaste

en eeuwige beginselen kennen. Ze jagen idealen na, die door God verboden zijn. Het mensdom zal op deze aarde juist niet verlost en zalig wezen, zoals de socialisten zingen dat ze graag willen. Waar ze zullen terechtkomen maakt Kray duidelijk als Pieter Jelles Troelstra in de vroege zomer van 1924 zijn aftreden als partijleider aankondigt. De vermoeide woestijnreiziger moet aan het eind van de lange weg die hij als leider en bezieler van de socialistische beweging heeft afgelegd, constateren: *'Altijd, altijd weer: fata morgana'*. Hij mag misschien denken, dat zijn jarenlange inspanningen hem naar een oase zullen leiden of misschien zelfs naar het beloofde land, maar hij heeft slechts gewerkt en geleden voor... een luchtspiegeling. Het beloofde land is aan anderen voorbehouden.

Mr. Troelstra's aftreden.
SOCIALISTISCHE HEILSTAAT?
TROELSTRA
De vermoeide woestijnreiziger: «Altijd, altijd weer: fata morgana ....»

De nieuwe Stuurman.

Goede karikatuur is niet alleen een waarschuwing aan de tegenstander, maar ook een bemoediging voor de vriend, zoals Kray het onder woorden brengt. Hoe staat het met dat laatste? Op verschillende wijzen stelt de tekenaar zijn pen ten dienste aan zijn partij. Om te beginnen weert hij kritiek op Colijn af. Colijn, de leider der anti-revolutionaire partij, is na Abraham Kuyper de nieuwe stuurman geworden. In augustus 1923 wordt hij, als opvolger van De Geer, minister van Financiën in het kabinet-Ruys de Beerenbrouck. Hij komt daarmee opnieuw in de dagelijkse politiek en wordt het mikpunt van zeer veel kritiek. In De Houten Pomp kijkt hij echter met vastberaden blik uit over de woelige zee, die het schip nog voor de boeg heeft (24 augustus 1923). Niet voor iedereen is Colijn echter een stuurman. De SDAP hekelt in haar dagblad Het Volk de suggestie

van de anti-revolutionairen, dat met Colijn een sterke man in de regering is binnengehaald: ‘Colijn de sterke blijkt telkens weer een man van onberaden invallen’, meent het blad. Een dergelijke uitlating betekent voor De Houten Pomp, dat de haat tegen Colijn wordt opgevoerd. De SDAP begiet het plantje, dat maar niet wil opbloeien, met een nieuwe substantie: Colijn's karakterzwakte (12 oktober 1923). De tekenaar suggereert enige tijd later, dat het vertrouwen in Colijn juist zal toenemen als de hetze tegen hem zo doorgaat. De blaasbalg van de SDAP, die bediend wordt door een weinig fris-uitziende figuur, wakkert het vuur aan (21 december 1923).

Niet alleen wordt Colijn in bescherming genomen tegen aanvallen van socialisten en andere groeperingen van de overzijde, dat is ook het geval als de CHU of een andere groepering binnen ‘het eigen kamp’ kritiek op Colijn heeft. De anti-revolutionaire leider bevindt zich op een niveau waar kritiek niet meer mogelijk is. Colijn is onaantastbaar. Colijn werkt, de anderen hebben plannen om te gaan werken of ze hebben al gewerkt,

zoals we al zagen op de tekeningetjes uit het schetsboekje van Heintje. Als Jordaan in De Notenkraker een jaar na Colijn's ministerschap een tekening publiceert waarop Colijn de kool (oorlog en marine) en de geit (bezuiniging) spaart, reageert De Houten Pomp als volgt: 'Op deze bedriegelijke voorstelling ingaan, zullen we niet. We raden onze lezers ernstig aan, kennis te nemen van de serie hoofdartikelen in "de Standaard" over het militaire vraagstuk, welke in brochurevorm zijn uitgegeven. Dan zal hun duidelijk worden, dat Colijn de militaire uitgaven ook waarlijk niet spaart. Na één jaar bewind valt er zeer veel goeds te melden, in dit ééne korte zinnetje samen te vatten: *Colijn krijgt de zaak voor elkaar*. Ondanks alle geschreeuw en gescheld neemt allerwege het vertrouwen in dezen bewindsman toe en wanneer men niet de dwaasheid zal uithalen om hem het volgend jaar naar huis te sturen zal het opkomend geslacht de rijke vruchten plukken van *dezen* bewindsman in *dezen* tijd'. Kray voegt er een prentje aan toe, waarop een vijftal ministers Colijn een sluitende begroting komt aanbieden en deze zelf wijst op een bedrag van dertig miljoen gulden ter bezuiniging op de uitgaven voor het leger (het nummer van het blad is gedateerd 3 september 1924, maar dat moet 5 september zijn). Hoe Colijn door de tekenaar wordt gezien blijkt op 21 juni 1929 op een tekening, die als opschrift heeft: Onze partij werkt voor het hoogste Landsbelang. Colijn trekt de wagen van de nationale eer. De gehele linkerzijde, bestaande uit sociaal-democraten, vrijzinnig-democraten en communisten, profiteert daarvan. Colijn sleurt ze allemaal mee.

Blijft Colijn buiten schot - steeds wordt hij als de vastberaden, nooit falende leider afgebeeld - dat betekent niet dat andere anti-revolutionairen ook ongemoeid worden gelaten. Hoewel kritiek op de partij en haar vertegenwoordigers bepaald niet aan de orde van de dag is, wordt niettemin een enkeling wel eens terechtgewezen. Dat betreft dan vooral het punt van de zondagsrust. Eind 1923 is in de gemeenteraad van Renkum, waar de anti-revolutionair Van der Molen burgemeester is, een voorstel aan de orde tot het verhuren van een speelterrein met beperkende bepalingen voor de zondag. De burgemeester deelt mee, dat hij persoonlijk tegen het spelen op zondag is, ‘maar als burgemeester mag ik

niet medewerken dat te verhinderen'. De Houten Pomp plaatst deze opmerking onder een prent van Kray en voegt daar een artikel aan toe uit het Program van Beginselen der A.R. Partij. Abraham Kuyper merkt op: 'Zij belijdt, dat de Overheid regeert bij de gratie Gods, en hieraan hare regeeringsmacht ontleenende, het recht heeft,... ter vrijlating van den dag des Heeren, en alzoo mede in 's volks belang,...in haar concessiën geheelen of gedeeltelijken stilstand van zaken voor dien dag heeft te bedingen...' (26 oktober 1923). Regelmatig wordt ook geprotesteerd tegen de 'ergerlijk vele goedkoope Zondagstreinen'. Voorzover anti-revolutionairen daaraan in het parlement medewerking verlenen, worden zij berispt. Grote beroering onder het anti-revolutionaire volk ontstaat in de zomer van 1928 tijdens de Olympische Spelen in Amsterdam.

Bezocht de A.R. burgemeester De Vlugt op Zondag de Olympiade?
DE ZONDIGE DE VLUGT
De eenvoudige Antirevolutionair: «Edelachtbare, ik erken, dat ik dit niet precies kan begrijpen, als het waar is.»

In de kranten verschijnen berichten, dat de burgemeester van Amsterdam,

De anti-revolutionair: «Als U some neiging mocht hebben daárheen te gaan, vergeet dan vooral niet, afscheid van me te nemen»

de anti-revolutionair W. de Vlugt, op een zondag de voetbalwedstrijd Uruquay-Argentinië heeft bezocht. De Houten Pomp vraagt: ‘Bezocht de A.R. burgemeester op Zondag de Olympiade?’. De ‘eenvoudige anti-revolutionair’, die op Kray's prent de burgemeester enigszins verdrietig aankijkt, zegt: ‘Edelachtbare, ik erken, dat ik dit niet precies kan begrijpen, als het waar is’ (29 juni 1928). Dat het berispen van ‘de vrienden’ in de eerste plaats betrekking heeft op de handhaving van de zondagsrust laat zien hoe belangrijk dat onderwerp in die tijd is.

Da Costa's „Bezwaren tegen den geest der eeuw" herdrukt.
DE GEESTEN DER EEUW
ELLENDELING
GEKRAS VAN 't NACHTUIL
'n PADDESTOEL VIE VERTRAFTIGET WORDEN!!
LIBERALISME
DA COSTA
IK TREK NIET
Hoe onze voorvechter door den eeuwgeest werd begroet.

De meest scherpe kritiek wordt uitgeoefend op de omstreden Utrechtse theoloog Hugo Visscher, door Kuyper ooit eens ‘de man met de Geuzenkop’ genoemd. Hoewel lid der anti-revolutionaire partij, weken zijn denkbeelden nogal af. In de jaren dertig verzeilde hij in de NSB, een tendens die al eerder merkbaar werd, toen hij sympathie liet blijken voor

Mussolini's arbeid in Italië. Door Kray wordt daaraan een serieuze prent gewijd. Visscher kijkt naar een aantal kikkers die met opblaasproeven bezig zijn. De kikkers vormen een bont gezelschap: Bomans (RKSP), Stenhuis (SDAP), Marchant (Vrijzinnig-Democraat), Kersten (SGP), Braat (Plattelandspartij) en Snoeck Henkemans (CHU). Of hiermee gesuggereerd wordt, dat deze kikkers allen sympathie voor Mussolini koesteren, is niet geheel duidelijk. Wel duidelijk is, dat de anti-revolutionaire partij tegen Visscher zegt: ‘Als U soms neiging mocht hebben daarheen te gaan, vergeet dan vooral niet, afscheid van me te nemen’ (14 januari 1927).

De bemoediging die volgens Kray van de karikatuur moet uitgaan, heeft nog andere kanten dan het tonen van de feilen, ook al komt dat dan sporadisch voor.

De anti-revolutionairen pretenderen, zoals in het eerste proefnummer van De Houten Pomp wordt opgemerkt, de grondtoon van het Nederlandse volkskarakter te vertegenwoordigen. De geschiedenis vormt een onmisbaar onderdeel van hun visie, zij beschouwen zich als de ware erfgenamen van een glorierijk verleden. Voor die geschiedenis bestaat veel belangstelling. De voorgangers worden in grote ere gehouden. Kray heeft enige tientallen van hun portretten in het blad laten afdrukken. Ook in de ‘gewone’ prenten is die historische dimensie aanwezig. Geboorteen sterfdagen van belangrijke personen en andere gelegenheden-terherdenking worden aangegrepen om aan ‘de lijn der Vaderen’ te herinneren.

In 1923 wordt, honderd jaar na de eerste publicatie, Da Costa's ‘Bezwaren tegen de geest der eeuw’ herdrukt, een goede mogelijkheid om te laten zien ‘Hoe onze voorvechter door den eeuwgeest werd begroet’. De nietige Da Costa weigert, ondanks het gescheld, de wagen van het liberalisme, volgestouwd met gewichtige heren, vooruit te trekken (11 mei 1923). Een nog vooraanstaander voorganger is Groen van Prinsterer, waarvan het in 1926 vijftig jaar is geleden dat hij stierf. Het vaandel ‘Tegen de Revolutie het Evangelie’ wordt door de schim van Groen ontvouwd. Een jonge anti-revolutionair, gewapend met een zwaard en zijn hand op de bijbel, staat naast Groen: ‘Ons jonge geslacht zet in Gods kracht den strijd voort onder hetzelfde vaandel’, luidt het onderschrift van Kray's prent op 21 mei 1926. Zo worden nog andere gelegenheden benut om het eigen bestaansrecht uit de geschiedenis te bewijzen. Het gouden jubileum van Patrimonium in september 1927 laat ons de wijze uil op de rots Patrimonium zien, die gelaten het lawaai van beneden, in de figuur van de SDAP'er Schaper, aanhoort. De eeuwige beginselen tegenover het drijfzand van de revolutie. Soms wordt Abraham Kuyper ten tonele gevoerd om de partij moed in te spreken. In het verkiezingsjaar

1929 zegt Kuyper tegen een ontmoedigde anti-revolutionair: ‘Denk aan onze vroegere moeilijkheden en blijf op God vertrouwen. Hij zal de waarheid doen zegevieren over den laster en de smaad op onze partij’ (12 juli 1929). Als in 1929 in Het Volk wordt geschreven, dat Kuyper zich vroeger schuldig maakte aan partijbenoemingen komt Kray, bijna tien jaar na Kuyper's dood, in het geweer om de juiste verhoudingen te laten zien (1 november 1929).

In het leggen van nadruk op de historische verbondenheid met de ‘Vaderen’ is nog één aspect dat speciale aandacht verdient: de plaats in verleden en heden van het Oranjehuis. Het drievoudig snoer van God, Nederland en Oranje is door alle jaargangen van De Houten Pomp zichtbaar. Bij het 25-jarig jubileum van koningin Wilhelmina in 1923 vuurt het blad dan

ook een saluutschot af uit het gebrekkige wapentuig van een houten pomp ‘zooals de Spanjaarden het uit Roomsche kerkklokken gegoten Calvinistisch geschut noemden’. Kray verenigt Wilhelmina en Willem de Zwijger op één prent met trommelende geuzen (31 augustus 1923). Hetzelfde nummer opent met een gedicht van redacteur R.A. den Ouden, Heil Oranje!, waarvan het laatste couplet luidt:

> De knieën buigen -
> En biddende oogen
> zien op naar den Hoogen:
> Oranje, o Heere!
> Geef 't genade en eere.
> Uw licht blijv' het licht voor den vromen zin
> van de Koningin,
> De knieën buigen.

Na de Julianafeesten op 30 april 1927 zegt een stoere anti-revolutionair, de rechtervuist gebald: ‘Majesteit, blijf altijd op ONS rekenen!’

De anti-revolutionairen worden niet alleen bemoedigd en in beweging gezet door herinneringen aan de ‘oud-hollandsche fierheid’, maar ook

bij naderende verkiezingen, op handen zijnde Unie-collectes voor de School met de Bijbel e.d. opgeroepen trouw te zijn aan de beginselen en aan de leider.

Het vraagstuk der Medezeggenschap.
CHR. MIDDENST.
Het A. R. Centralen Convent: «Laat ons probeeren door ernstige studie en gemeenschappelijk overleg licht over deze kwestie te verspreiden»

De christelijke werkgever, de christelijke middenstander en de christelijke arbeider worden door de anti-revolutionaire maagd opgeroepen tot gemeenschappelijk overleg over het vraagstuk van de medezeggenschap (8 oktober 1926). Geen klassenstrijd, maar onderlinge saamhorigheid. Aan de onverschilligen, die zich af vragen waarom ze zich druk zullen maken, omdat ze nu wel goed zitten en op vroeger behaalde roem denken te kunnen teren, worden de gevaren voorgehouden. Bij het optreden van een nieuwe regering worden de eisen, ook per prent, kenbaar gemaakt. Op talrijke manieren wordt door de tekenaar getracht het anti-revolutionaire volk op te jutten tot actie en strijd tegen de vijanden. Op zijn prenten beeldt hij daarvoor regelmatig stoere figuren af, geharnast soms en meestal met een zwaard in de hand. De kleding die ge-

dragen wordt, lijkt afkomstig van de Geuzen. De blik is onversaagd. De anti-revolutionair is paraat en waakzaam. Zowel de prenten als de teksten zijn doortrokken van militaire attributen en de militaire terminologie: wachtpost, wapens smeden, helmen, geweren, kanonnen, zwaarden, alles voorkomend in een strijd op leven en dood.

Het jaar 1925, een verkiezingsjaar, heeft een tweetal prenten opgeleverd die in dit verband bijzondere aandacht verdienen. Op 16 januari verschijnt een prent, Waakzaam op den wachtpost, waarop een drietal van geweren voorziene anti-revolutionairen zich in het schemerdonker ophoudt in de buurt van een dikke boom en wat struikgewas. De plaat roept de suggestie op van onmiddellijk gevaar en directe bedreiging, alsof een groepje Indianen om de legerplaats sluipt. Meer dan eens krijgt men trouwens de indruk, dat de anti-revolutionairen zich reëel bedreigd voelen door een aanslag van de 'overzijde'. De herinnering aan 'november 1918', die zéér levendig wordt gehouden, zal daarbij zeker meespelen. Tegenover socialisten en communisten kan men niet waakzaam genoeg zijn. Een aantal jaren later, bij discussies in het parlement over de Bijzondere Vrijwillige Landstorm, denkt men, lezend en kijkend, eveneens dat 'de indringer' bezig is binnen te komen. Maar 'Nederland koestert den Landstorm-bulldog, omdat het trouwe dier den indringer buiten houdt' (31 augustus 1928). In de rubriek *We vliegen* komt dat thema van het op de loer liggende rode gevaar ook eens aan de orde, als over

De landdagen van den Vrijwilligen Landstorm.
REVOLUTIE-
1794 1895
Nederland kweekt den Landstorm-bulldog, omdat het trouwe dier den indringer buiten houdt!

Stiermarken wordt gevlogen, waar de ‘Heimatschutzverbände’ worden waargenomen, die met het geweer bij de voet staan: ‘Twintig duizend man stonden marschvaardig om de Roode Terreur te waarschuwen: Denk erom, niet “je verstand over boord gooien!” De officieren moesten de strengste discipline te hulp roepen om de vrijwilligers te doen berusten in het feit, dat ze slechts, met het geweer bij den voet, rustig de dingen, die komen konden, hadden af te wachten. De mannen blaakten van geestdrift om daadwerkelijk de handhaving van orde en regel te verzekeren. Maar dat was niet nodig. De vertooning van hun paraatheid was voldoende. Gelukkig! En driedubbel gelukkig, dat wij in Holland zestig duizend zulke kerels hebben, ongerekend onze burgerwachten. In Oostenrijk is gebleken, dat de landbevolking niet gediend is van de socialistische avonturen, die in Weenen worden uitgebroed. 't Zou ook in Nederland zoo zijn, als men in Amsterdam of Rotterdam het roode verstand weer eens over boord zou willen gaan gooien’ (29 juli 1927).

Bij het naderen van de verkiezingsdatum in 1925 worden de anti-revolutionairen nog eens met nadruk opgeroepen om aan te pakken en Kray doet dat met een andere opmerkelijke prent: Tegen de Revolutie het Evangelie. Temidden van enige fabriekspijpen heeft zich een arm uit de grond naar boven gewerkt. Niet de arm met de gebalde arbeidersvuist,

zoals op vele prenten van socialistische tekenaars (Albert Hahn bijvoorbeeld), maar met een hand die de bijbel vastgeklemd houdt. De antithese in beeld gebracht (27 maart 1925).

Zo wordt van vele gelegenheden gebruik gemaakt de anti-revolutionairen aan te moedigen in hun gerechtvaardigde, door God bevolen strijd tegen het voornamelijk rode gevaar in de jaren twintig.

Besluit

In het woord vooraf tot dit boekje staat, dat De Houten Pomp de poging is van een groepje anti-revolutionairen zich op het gebied van de politieke karikatuur te wagen. Vanuit het oogpunt van de a.r. partij was het zeker een waagstuk, zoals duidelijk is gebleken. Steun was er niet of nauwelijks en het blad stierf, door weinigen betreurd, in het voorjaar van 1930 een stille dood. Karikatuur werd door de anti-revolutionairen in feite als een niet te gebruiken middel van politieke strijd gezien. Een beetje kon er nog bij door, maar in geen geval mocht het zoals in De Notenkraker, een blad, dat in anti-revolutionaire ogen beledigde, spotte, ontheiligde en kwetste aan de lopende band. Kray zegt over zijn eigen tekenwerk tegen Ben van Kaam (Flex): 'Ik werd sterk in mijn tekeningen gehandicapt omdat ze niet al te karikaturaal mochten zijn. Ik moest meer de brave humor van Braakensiek volgen, zei men mij. Zelfs van Colijn kreeg ik een duidelijke wenk, dat ik de gezichten van de tegenstanders niet te sterk mocht vertekenen' (Trouw, 30 januari 1959).

Bekijken we Kray's werk vanuit deze uitspraak, dan moet geconstateerd worden, dat hij in redelijke mate daaraan heeft voldaan. De tekeningen in De Houten Pomp zijn meer illustraties bij het politieke ge beuren dan een karikaturale benadering daarvan. Gezichten van politici worden zelden of nooit gechargeerd om juist door die overdrijving te laten zien met wat voor iemand we hier te maken hebben. Sommige figuren krijgen soms onaangename trekken mee: een arbeider (die met die blaasbalg), een Rus, Wijnkoop. De afkeer van het communisme ('het bolsjewisme') is zo groot, dat het een enkele keer lijkt alsof de mensen die dit politieke systeem aanhangen niet tot het menselijk ras behoren. Als het Internationaal Vakverbond in 1925 bijvoorbeeld met de Russen gaat samenwerken, tekent Kray een prent, waarop het Russische vakverbond, meer als aap dan als mens afgebeeld, het IVV de tanden parlementarisme en democratie uittrekt (20 februari 1925).

Een voorbeeld van een sterk vertekend gezicht, dat minder-aangename associaties oproept, staat in De Houten Pomp van 25 juni 1926. De tekening is gemaakt naar aanleiding van een manifest dat onder studenten is verspreid. Het volgende staat er, onder meer, in te lezen: 'Nu het meer en meer duidelijk wordt dat de kapitalistische maatschappij in haar vervalperiode is gekomen en een betere maatschappelijke orde op komst is, wil men aan die komst trachten mee te werken door het vereenigen van alle intellectueelen, die gelooven aan een radicalen ommekeer in de bestaande toestanden en bereid zijn, om de klasse der arbeiders en boeren daarbij te helpen. Als een der eerste stappen daartoe is gedacht aan de vorming eener vereeniging van revolutionair denkenden aan onze ho-

gescholen’. De prent van Kray bij dit (actuele) verhaal spreekt voor zichzelf. Het is één van de weinige voorbeelden in dit genre van het negatief-vertekenen, waarbij niet zozeer de revolutionaire denkbeelden als wel de mensen die deze denkbeelden aanhangen persoonlijk getroffen worden. Verreweg het grootste deel van Kray's werk in De Houten Pomp - ik laat de prenten uit De Roskam hier buiten beschouwing - ademt een vriendelijke, gemoedelijke sfeer, zoals dat ook bij Braakensiek het geval is. De mensen onderhouden zich op rustige toon over politieke kwesties, waarbij de emoties slechts nu en dan hoog kunnen oplopen.

Het werk van Kray is beschrijvend en illustratief. Het doet vaak denken aan de tekeningen van Van Geldorp in het rooms-katholieke dagblad De Tijd in de eerste decennia van deze eeuw. Kray geeft de politieke gebeurtenissen weer zoals ze zich voordoen. Het ‘omkeren’ van een politiek of ander gebeuren, wat in de karikatuur een vaak gebruikt middel is, laat hij, een uitzondering daargelaten, achterwege. Zo'n uitzondering is er in 1929 als in de Nieuwe Rotterdamsche Courant betoogd wordt, dat de gereformeerden bang zijn voor de vaccinatie, omdat de entstof van het kalf afkomstig is. En de lezer van de Heilige Schrift heeft een grote afkeer van de kalverendienst, de aanbidding van het kalf is afgoderij bij uit-

nemendheid. Het zou best kunnen, dat de gereformeerden een instinctieve vrees hebben voor insnijdingen in het vlees, waarbij het levenssap van het kalf in hun aderen wordt overgegoten, aldus de NRC. De gereformeerden hebben geen bezwaar tegen de vaccinatie, zo legt De Houten Pomp uit, maar tegen de vaccinedwang. En voor de rest vindt men het verhaal erger dan fantasie. Kray tekent een prent over het geval: 'De Geleerde van de NRCt. ontmaskert ons', waarbij het kalf, in toga en met muts, het willige publiek toespreekt (13 december 1929). Door de NRC zelf als een professoraal kalf af te beelden, wordt door de tekenaar de situatie min of meer omgekeerd.

Kalverhersens.
DE INENTINGSVREES DER GEREFORMEERDEN IS ANGST VOOR AFGODERY MET KET KALF!
De Geleerde van de N. R. Ct. ontmaskert ons.

Ondanks het ontbreken van karikatuur bij de anti-revolutionairen, bestaan er verschillende overeenkomsten tussen De Houten Pomp en De Notenkraker, met name wat betreft de prenten, waarin de eigen bewe-

ging wordt aangemoedigd haar taak voort te zetten en tot een goed einde te brengen. Albert Hahn noemde de prenten die hij maakte ter gelegenheid van de eerste mei e.d. 'hallelujah-prenten'. Dat zijn optimistische voorstellingen met rijzende zonnen die het licht van het socialisme over steeds grotere delen van de aarde verspreiden of gebalde vuisten die zich uit de donkere aarde losmaken om de vijanden te waarschuwen. Ook bij Kray treffen we deze voorstellingen aan. De arm uit de aarde, maar dan met de bijbel, zijn we al tegengekomen. En op 1 mei 1925, juist op de socialistische dag van de arbeid, verdrijft de rijzende zon van de 'A.R. Actie' de donkere wolkenschaduwen boven het Haagse Binnenhof. Die schaduwen bestaan uit een bedrag van 40.600 gulden uit het SDAP-verkiezingsfonds, een bedrag, dat door de anti-revolutionairen zeker zal worden overschreden. Op de prenten van Kray ontrollen zich eveneens talrijke banieren, vaandels en vlaggen, die door ernstig-kijkende, veelal met kleden gedrapeerde figuren worden vastgehouden. Deze figuren symboliseren de zuiverheid van het beginsel. Ook in de socialistische prentliteratuur komen ze bij tientallen voor.

De Internationale van de socialisten krijgt een tegenhanger als in 1928 de Protestants-Christelijke Arbeiders-Internationale wordt opgericht. Een Zwitserse, Poolse, Duitse en Nederlandse arbeider laten het vaandel wapperen (20 april 1928).

Beide bladen behoren tot groeperingen die elk voor zich menen het laatste woord te kunnen spreken. Zij vertegenwoordigen systemen van sociaal-politiek denken, die in principe het antwoord kennen op de zich voordoende problemen. Zij weten hoe de maatschappij behoort te worden ingericht. Het verschil is, dat de socialisten nog nauwelijks tot enige vorm van erkenning zijn gekomen. Ze lopen storm tegen een orde, die mede door de invloed van de anti-revolutionairen tot stand is gekomen. De plaatsen die zij met De Notenkraker aanvallen, worden door De Houten Pomp verdedigd. Als Colijn wordt 'gepakt', slaan de anti-revolutionairen terug, of door Colijn te verdedigen door het omgekeerde te laten zien ('nietes-welles') of door iets tegen Troelstra of Albarda te doen. De socialisten signaleren elke onenigheid tussen de christenen onderling, de anti-revolutionairen doen hetzelfde bij de socialisten. Linkse SDAP'ers als Stenhuis en Fimmen worden min of meer uitgespeeld tegen hun officiële leiders, zoals elke interne kritiek op Colijn in de socialistische pers zeer vergroot wordt weergegeven. Soms kan men zich echter niet aan de indruk onttrekken, dat de houding die beide groeperingen ten opzichte van elkaar hebben, niet uitsluitend op afkeer berust, maar ook op ge voelens van een zekere sympathie. Te wijzen valt op de gretigheid, waarmee een gunstig woord, dat de ander spreekt of schrijft, wordt overgenomen in de eigen pers. Troelstra mag dan vanuit het anti-revolutionaire beginsel op weg zijn naar een fata morgana, als hij aftreedt

wordt ‘als aandenken’ een ‘prachtige plaat’ van Jordaan overgenomen. Niet alleen bestaat er respect voor ‘Onze Leider’, maar toch ook voor ‘Hun Stuurman’. Zoiets zou niet gebeuren als men verheugd zou zijn als deze duivelse raddraaier eindelijk van het politieke toneel zal verdwijnen. Zo zijn er meer zaken, zoals de gezamenlijke afkeer van De Telegraaf en de AVRO of ‘De neutraliteit’.

Beide groeperingen hebben een eigen gezicht en stellen er in de jaren twintig veel prijs op dat te laten zien. Later is dat misschien anders als allerlei verbeten trekjes verdwijnen en vormen van samenwerking mogelijk worden. Of deze zullen standhouden, gezien de ontwikkelingen in de jaren zeventig, die tot het CDA hebben geleid, moet worden afgewacht.

Wat de politieke karikatuur betreft is het gezicht van de socialisten aanzienlijk geprofileerder. Zij voelden zich minder geremd en gereserveerd, hoefden uitsluitend aan te vallen en hadden een veel langere ervaring, die gerijpt was in een artistieke traditie. De schoten van De Houten Pomp werden afgevuurd door een onervaren schutter, die zijn wapen nog nauwelijks kende en ook niet de mogelijkheid kreeg het te leren kennen. Niettemin haalde hij de trekker met overtuiging over.

Literatuur

Tjeerd Bottema, Mijn leven, Buitenpost 1976
Cd. Busken Huet, Het land van Rembrand. Studiën over de Noord-nederlandse beschaving in de zeventiende eeuw, 7e druk, 2 delen, Utrecht/Antwerpen, z.j. (± 1954)
J.J. Buskes, Hoera voor het leven, Amsterdam, 2e druk 1960
Colijn in de caricatuur, Honderd uitgezochte caricaturen met een voorwoord van Dr. Colijn zelf, 3e druk, Baarn z.j. (± 1937)
D.H. Couvee, Paraat per Prent. De Nederlandse spotprent uit de jaren 1880-1940, Amsterdam 1958
A.C. de Gooyer (samensteller), Het beeld der Vad'ren. Een documentaire over het leven van het protestants-christelijk volksdeel in de twintiger en dertiger jaren, met een nawoord van D. van der Stoep, Utrecht 1964
Albert Hahn Junior (samensteller), Troelstra in de karikatuur, Amsterdam/Rotterdam 1920
Ben van Kaam, Parade der Mannenbroeders. Protestants leven in Nederland, 1918-1938, Wageningen 1964
Dr. A. Kuyper in de Caricatuur, Amsterdam 1909
P.J. Oud, Honderd Jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland, 2e druk Assen 1954
R.A. den Ouden, Caricatuur en Satyre. Artikelenreeks in het Gereformeerd Jongelingsblad, verschenen tussen 28 september en 23 november 1923
G. Puchinger, Colijn, momenten uit zijn leven, Kampen z.j. (± 1962)
Cornelis Veth, De politieke prent in Nederland, Leiden 1920. In 1976 een fotografische herdruk bij uitgeverij Heureka, Nieuwkoop
Cornelis Veth, Geschiedenis van de Nederlandsche Caricatuur en van de scherts in de Nederlandsche beeldende kunst, Leiden 1921
Jac. van Weringh, Het maatschappijbeeld van Abraham Kuyper, Assen 1967
Koos van Weringh, Albert Hahn, tekenen om te ontmaskeren, Amsterdam 1969, 1975